

הפולמוס על עיצוב מערכת החינוך העברי בארץ-ישראל
 * (1918—1920)

קיצורים

אח"מ — ארכיון הסתדרות המורים, תל-אביב.
 אצ"מ — ארכיון ציוני מרכזי, ירושלים.
 גצ"ד — גנזך הציונות הדתית, מוסד הרב קוק, ירושלים.

א.

ועדת לונדון של ההסתדרות הציונית (יולי 1920) היתה הכינוס הציוני הגדול והמייצג הראשון אחרי מלחמת העולם הראשונה ומאו הקונגרס הציוני הי"א בווינה (1913). בין השאר, החליטה ועידה זאת החלטות שהיתה להן השפעה כרוחקה-ילכת על החינוך העברי בארץ-ישראל. הפולמוס על עיצוב מערכת החינוך בארץ היה חלק מהפולמוס על מקומה של עבודת התרבות בציונות, וימיו כימי התנועה הציונית. מן הקונגרס הציוני הראשון (1897) ועד הקונגרס הי"א (1913) נשא הוויכוח בעיקרו אופי אידיאולוגי-תיאורטי, כי ההסתדרות הציונית לא עסקה בחינוך בארץ-ישראל. עובדה זו לא הפחיתה מאומה מלהט הפולמוס. הציונים החרדים דרשו וחזרו ודרשו, שהקונגרס לא ידון בשאלת התרבות מחשש שהרוב בהסתדרות הציונית יתן פירוש ציוני-חילוני מודרני למושג 'תרבות יהודית'. אולם, בלחץ 'הפרקציה הדמוקרטית', בהנהגת וייצמן, בובר ואחרים, נתקבלה החלטה בקונגרס הציוני החמישי (1901), שהכריזה על 'חינוך העם ברוח לאומית' כאחד היסודות החשובים של התכנית הציונית. פירוש אופראטיבי, כביכול, ניתן להחלטה זאת בוועידת ציוני רוסיה במינסק (1902), שהחליטה בהשפעת אהרן-העם, כי בהתחשב בקיומם של שני זרמים בציונות — המסורתי והמתקדם — יש להקים שתי ועדות

* מחקר זה נתמך בידי הורוע למחקר בסיסי של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ובידי רשות המחקר של אוניברסיטת חיפה.

1. על הדיונים בתקופה 1897—1913 עמדתי במאמר 'אידיאולוגיה וחינוך: הפולמוס בשאלות התרבות בקונגרסים הציוניים בשנים 1897—1913 והשפעתו על עיצוב החינוך בארץ ישראל', עיונים בחינוך, 9, חשון תשל"ו; וראה גם מ' גליקסון, 'בין זרמים הינוכיים לזרמים פוליטיים בחינוך', כתבים א', תל-אביב תשכ"ג, וביתור עמ' 148—152. יכן א' לוינסון, 'התרבות והחינוך בקונגרסים הציוניים', אפקים — במה לענייני חינוך ותרבות, שנה א', חוברת 10, וארשה, אוגוסט 1933.

2. *Stenographisches Protokoll... des V. Zionisten-Kongresses (1901)*, Vienna, 1901, p. 427. להקמת הפרקציה הדמוקרטית ראה י' מאור, התנועה הציונית ברוסיה, ירושלים תשל"ד; י' קלויזנר, אפוזיציה להרצל, ירושלים תשי"ד; וראה ספר מוצקין, ירושלים תרצ"ט.

לענייני חינוך, וכל אחת תפעל באופן עצמאי ותפשיני זאת כנראה מחוץ הנחה, שבתרבות רצוי פלוראליזם, המושתת על בסיס לאומי משותף — מבלי שהוגדרה מהותו — ומעליו יתכן פירוש דתי או חילוני ליהדות. החלטת זאת התקבלה על דעתו של הרוב החילוני, אך היתה למורת-רוחו של המחנה החרדי. 'המזרחי' לא רצה לשאת באחריות למוסדות חינוך שהתנועה הציונית תקים בעתיו, אם לא יתנהלו לפי השקפותיו הדתיות. על כן הציע, שכל פדרציה או אגודה ציונית תייסד, תחזיק ותנהל בתי-ספר על אחריותה היא מחוץ למסגרת ההסדרות הציונית ומבלי להזקק לכספים ממנה או מאחד ממוסדותיה; אותה שעה לא ניגש הוועד-הפועל הציוני לריכוז עבודת החינוך בארץ-ישראל, ולא פתח בתי-ספר משלו, והחלטות הקונגרסים בנושא זה ביטאו בעיקר שאיפות ולא תכניות לביצוע.

פני הדברים השתנו לאחר פרוץ מלחמת השפות (השון תרע"ד — נובמבר 1913) בין הישוב החדש וחברת 'עזרה' הברלינית בדבר שפת ההוראה במוסדותיה. בראש המאבק עמדה הסדרות המורים שפתחה בכסלו תרע"ד, המישה בתי-ספר מתחרים לבתי-הספר של 'עזרה' ביפו, בירושלים ובחיפה בעזרה כספית של הישוב, ובתמורה כספית הגונה של הוועד-הפועל הציוני. הסדרות המורים והישוב החדש הבינו, כי בתי-הספר החדשים הנם התחלה ותשתית לרשת של בתי-ספר לאומיים-עבריים ולמערכת חינוך לאומית בעתיד ולכן ייחסו חשיבות ודחיפות לשאלות: מי יהיו הבעלים של בתי-הספר החדשים ועל מי תוטל האחריות הכספית, הפדגוגית והמנהלית? אפשר היה לשער, כי בתשובה לשאלות אלו תימצא גם תשובה לשאלה: מי יהיה הגוף האחראי למערכת החינוך הלאומית המתפתחת.

מראשיתה (1903), שאפה הסדרות המורים לקבל את האחריות על מערכת החינוך העברי בישוב החדש. ניהול מלחמת השפות נתן בידיה הזדמנות לממש את שאיפותיה. היא הקימה ליד מרכז המורים ועד לחינוך העברי וכדי להבטיח מקורות כספיים עצמאיים, תיכננה לטוות ארוך יותר הקמת 'אגודת חינוך', שתהיה — פורמאלית — הבעלים על רשת החינוך ותישא בעול הכספי ובאחריות המנהלית ואילו למעשה יהיה מרכז המורים השולט בכל. ברם, הוועד-הפועל הציוני לא חשב להשאיר את האחריות על מערכת החינוך בידי המורים וגם הכין תכנית שתבטיח לו הגמוניה על החינוך העברי בארץ-ישראל.³

נראה כי המציאות הכריעה במאבק בין הוועד-הפועל הציוני ומרכז המורים.

3. לדיונים בוועידת מינסק ראה: א' רפאלי (צנציפר) 'ועידות ארציות של ציוני רוסיה', קציר, רמת-גן תשכ"ד; מ' גורוק, ועידת ציוני רוסיה במינסק, ירושלים תשכ"ג; ודברי המבוא של י' קלוזנר, שם; וראה אחר-העם, 'תחיית הרוח', על פרשת דרכים, ב', ברלין תרפ"א, עמ' קי"א ואילך.
4. דברי ציר המזרחי, פרופ' וייל — *Stenographisches Protokoll des IX. Zionisten-Kongresses (1909)*, Cologne 1910, p. 206
5. לפרשת מלחמת השפות השווה ספרי: חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה ובמאבק, ירושלים תשל"ב, פרק ט"ו.
6. ראה פרטי הפרשה הזאת: מ' רינות, 'הסדרות המורים, התנועה הציונית, והמאבק על ההגמוניה בחינוך בארץ-ישראל (1903—1918)', 'הציונות', ד', תל-אביב תשל"ז.

פריצת מלחמת העולם הראשונה (1.8.1914) שיתקה את החיים הציבוריים בארץ ומרכז המורים גאלץ להפסיק את פעילותו. הישוב נותק ממקורות הפרנסה והתמיכה ומטה-לחמם של בתי-ספר רבים נשבר. הישועה באה לישוב מפעולות העזרה של יהודי ארצות-הברית. המשרד הארצישראלי נקרא לחלק את התמיכה לבתי-הספר העבריים ובתוקף הנסיבות נעשה אחראי למערכת החינוך העברי. התפתחות זאת הלמה את השאיפות ואת התכניות של הוועד-הפועל הציוני. טהון, שעמד בראש פעולת העזרה לבתי-הספר והיה ממלא מקומו של א' רופין בניהול המשרד והארצ-ישראלי בימי המלחמה, טען אפילו, כי 'הנהלת בתי-הספר נמסרה מאת ההסתדרות הציונית ומאת הוועד-הפועל הזמני בניו-יורק למשרד הארצישראלי'.⁷ לא מצאתי אסמכתא להחלטה מפורשת כזאת. אולם ברור שהוועד-הפועל הציוני הזמני בניו-יורק נתן מלוא אמונו למשרד הארצישראלי ביפו בכל ענייני חלוקת הכספים,⁸ ובוה נקבע מעמדו בהחזקת בתי-הספר.

פתיחת בתי-הספר העבריים בידי מרכז המורים בכסלו תרע"ד עוררה שאלה נוספת: מה יהיה תוכנם, אופיים וצביונם? ברור היה, שיהיו עבריים-לאומיים. אבל מה יהיה יחסם לדת, לקיום המצוות המעשיות? בתי-הספר החדשים באו להתחרות עם בתי-הספר של 'עזרה', שהיו דתיים. מאידך גיסא, המנהיגים במלחמת השפות, חברי מרכז המורים ביפו, היו יודעים בהשקפותיהם החילוניות. מכאן ניתן להבין, כי בחוגי הציונים הדתיים עוררה שאלת צביון בתי-הספר החדשים רגישות מיוחדת. השאלה בדבר מקומה של הדת במוסדות החינוך המודרניים של הישוב לא היתה חדשה. רבים מבין המורים, ביחוד אלה שעלו בימי העליה השנייה, היו הפשיים בדעותיהם. ביניהם ובין הורי התלמידים נתגלו ניגודים רבים. בדרך-כלל הפיסו המורים בבתי-הספר העממיים את בעלי-הבתים ונהגו בתוך בית-הספר כמנהג רוב הישוב, כלומר בדרך המסורת.⁹ הגמנסיה העברית ביפו היתה יוצאת דופן, במידה מסוימת. בתכניה הדגישה את האסקט הלאומי של החינוך העברי והתעלמה מהאסקט הדתי בהוראת התנ"ך והספרות. מורי הגמנסיה היו חשודים על הוראת התנ"ך ברוח ביקורת-המקרא, ולא אחת התקיפו חוגים דתיים כתנועה הציונית את המוסד. גם דעתו של הרב קוק היתה ידועה, כי 'הננו מוצאים בהגמנסיה ע"פ חכניה היום, סכנה לדתנו הקדושה וממילא לאומתנו בכללה, דומה להסכנה של המיסיון'(1).¹⁰ יושב-ראש מרכז המורים, הרר' יוסף לוריא, ופעילים אחרים בהס-

7. על מערכת החינוך העברי בימי מלחמת העולם הראשונה ראה י' טהון, 'בתי-הספר העבריים בארץ ישראל בימי המשבר', החינוך, תרע"ט; כתבי יוסף עזריהו, ג', רמת-גן תשי"ד, עמ' 77 ואילך.

8. י' טהון, שם, עמ' 116.

9. ראה מכתב אל א' רופין, 14.10.1914, אצ"מ Z/759.

10. לשאלת הדת בבתי-הספר ראה כתבי יוסף עזריהו, ג', עמ' 236-237; ודברי י' ויתקין באסיפת הייסוד של הסתדרות המורים תרס"ג, המורה (לזכר ש.ה. ולקומץ ז"ל), ירושלים תשי"ט, עמ' 138.

11. במכתב מה"י אדר תרע"ב אל ד"ר פרנק, הלשכה המרכזית לפדרציה הציונית המזרחי, אגרות הרא"ה, ב', ירושלים תשכ"ב, עמ' ע"ב. נגד הגימנסיה ראה גם אגרות קנ"א, תקי"א, שם, א', ירושלים תשכ"ב.

תדרות המורים היו מבין מורי הגמנסיה, ותלמידי הגמנסיה היו פעילים מאד במלחמת השפות. דברים אלה חיזקו את החשש של החוגים הדתיים בארץ-ישראל מפני הצפוי מבתי-הספר שנפתחו בידי מרכז המורים.

גם הוגי 'המזרח' בחוגי-לארץ היו מלאי חששות וכתבי-העת הציוני הרשמי, 'די וולט', עשה מדי-פעם למען הרגעת קוראיו הדתיים ופירסם ידיעות ומאמרים המאשרים כי יישמר האופי הדתי של בתי-הספר הציוניים. לא אחת נשענו על אישיותו המכובדת של דוד ילין, שהיה מקובל מאוד בעולם היהודי בארץ ובחוץ-לארץ והיה ידוע כשומר-מצוות.¹²

לכאורה לא היה מקום לחששות שלוש המוסדות שהוקמו בידי מרכז המורים בירושלים, מקום הריכוז של היהדות החרדית, נשאו צביון דתי-לאומי.¹³ ברם, עובדה זו לא היתה לרוח מפלגות הפועלים בארץ. מפלגות אלו השתתפו השתתפות פעילה במלחמת השפות נגד ה'עזרה', אלא שמטרתן היתה, לבד מהשלטת העברית, שבת-הספר הלאומיים החדשים יהיו חילוניים, אבל לא-ידוקא אנטי-דתיים. הן רצו, שענייני הדת יהיו ענייניהם הפרטיים של ההורים והילדים. יש לציין, כי רבים מן המורים היו חברים במפלגות הפועלים — ביחוד ב'הפועל הצעיר' — או קרובים אליהן בהשקפתם.¹⁴ הפולמוס על האופי החילוני או הדתי של בתי-הספר העברי-הלאומי הושקע על-ידי איומי מלחמת-העולם הראשונה והתחדש רק אחריה.

ניתן לסכם את מצב החינוך הלאומי העברי בארץ-ישראל בשלהי 'מלחמת השפות' ומלחמת-העולם הראשונה כלהלן:

נצחון השפה העברית היה מלא. לא היה עוד ספק בלב איש, כי העברית היא שפת ההוראה היחידה בבתי-הספר והשפה הרשמית של הישוב. אחרי המלחמה קטן מאוד מספר התלמידים של חברת 'כל ישראל חברים' ובתי-הספר של ה'עזרה' נסגרו בידי האנגלים במאי 1918. בגין מצוקת המלחמה נאספו תחת גג המשרד הארצישראלי של הוועד הפועל הציוני רבים ממוסדות החינוך בארץ. אולם היה זה גג ארגוני-כספי בלבד. כל בית-ספר פעל לפי סדריו ותכניותיו הוא, הכל לפי רצון מנהלו ומוריו. הטיפול בשאלה זאת ובאחרות היה קשור בשאלת צביונם של בתי-הספר מנקודת ראות הדת. הפולמוס הזה התקשר עם המאבק בשאלת הקמת ההנהלה העליונה של מערכת החינוך, שגם היא ציפתה לפתרונה. השאלות האלו העסיקו את ההסתדרות הציונית, את הסתדרות המורים ואת הישוב על מפלגותיו, מכיבוש יהודה וירושלים על-ידי האנגלים ועד לאישור הסדר עקרוני בוועידת לונדון ביולי 1920.

12. ראה למשל 'די וולט', 19.6.1914, 26.6.1914; וראה ג' קצבורג, 'המזרחי ומלחמת השפות בתרע"ג—תרע"ד', ניב המדרשה, תשל"ג, עמ' קס"ד ואילך.

13. על האופי הדתי של בתי-הספר בירושלים ראה הדו"ח של י' לוריא, ראש מרכז המורים, בישיבת המרכז ב"א ניסן תרע"ד (7.4.1914), אה"מ, פנקס ישיבות המרכז תרע"ג—תרע"ד.

14. ראה תמדי ('א אהרונביץ'), 'מצווה שהחויקו בה כותים', הפועל הצעיר, ד' סיון תרע"ד; וגם ראה שם, גליון 35, 37; א' חשין, האחדות, י"ח סיון תרע"ח. וכן ראה דוד כנעני, העליה השנייה העובדת ויחסה לדת ולמסורת, תל-אביב תשל"ו.

ועידת לונדון הפקירה את הנחלת החינוך העברי בארץ-ישראל בידי ועד הינוך אחד ובידי מחלקת החינוך של ההנהלה הציונית וקבעה מסגרת-משנה אוטונומית לבתי-הספר הדתיים (או החרדים כפי שנקראו אז). העקרונות שאושרו בוועידת לונדון, חקפים עד היום. המאבק על עיצוב ארגון החינוך, שקדם לוועידת לונדון, מישקף הבדלים אידיאולוגיים בין מפלגות וקבוצות, שכל אחת מהן שאפה בדרך שלה להשפעה מכרעת בחינוך. בחיבור זה נבדוק, כיצד ביקשו הקבוצות השונות לממש את האידיאולוגיה שלהן, מה היו הוויכוחים בקרב כל אחת מהן, וכיצד נתקבלו, בסופו של דבר, ההחלטות, שהיו פשרה בין לחצים שונים. רוב המאמרים והזכרונות העוסקים בנושא זה נכתבו בידי אישים שהיו מעורבים בפולמוס, אשר לא זכה עד כה להארה ולהערכה אובייקטיבית.¹⁵ זאת ועוד: הפרשה כולה הינה מיוחדת-במינה בתולדות החינוך ובעלת משמעות מיוחדת בתולדות הישוב.

ב.

הצהרת בלפור (2.11.1917) הפיחה רוח חדשה בתנועה הציונית ובישוב היהודי בארץ-ישראל. כיבוש יהודה וירושלים בידי האנגלים (כסלו תרע"ח) שיתרר את הישוב בדרום הארץ מאימת המלחמה ומרדיפות התורכים, והימים נראו כימי אתגלתא-הגאולה. התחדשו חיי הישוב והתחדשה פעולת הסתדרות המורים שהיתה משותקת בימי המלחמה.

ב' בניסן תרע"ח (19.3.1918) נתכנסו לוועידה 93 מורים מסניפי הסתדרות המורים ביפו, במושבות יהודה ובירושלים. כוונתם היתה לחדש את פעולת מרכז המורים.¹⁶ הוועידה שמעה דינים-וחיבונות על מצב הסניפים ועל פעולות ועד החינוך שליד המשרד הארצי-ישראלי בימי המלחמה. נראה שהדיונים התנהלו תחת השפעת הטינוניים שחוללה המלחמה בישוב ובהסתדרות המורים. לפני המלחמה עמד מרכז המורים בראש 'מלחמת השפות', וראה את עצמו אחראי על בתי-הספר העבריים החדשים, על ניהולם ועל הפיקוח עליהם. הוא קיווה לפתח מערכת חינוך לאומית ולעמוד בראשה. בימי המלחמה עברה ההגמוניה בחינוך מידי מרכז המורים אל המשרד הארצי-ישראלי וועד החינוך שלו. עתה, אחרי המלחמה, עמדה במרכז הדיונים בוועידת המורים התהייה — מה צריך להיות תפקיד הסתדרות המורים בתנאים החדשים. בדברי החברים בלטה התביעה לריכוז תשומת-הלב בבעיות הפרופסיונליות של המורים, נושא שלא תפס מקום חשוב בדיוני המורים לפני המלחמה. יחד עם זאת היו מורים רבים, שגישענו על תהילת העבר וגם עכשיו

15. ראה למשל 'החינוך העברי בארץ ישראל', כתיבי יוסף עזריהו, ג', תשי"ד, הרב י"ל הכהן פישמן (מימון), 'הציונות והחינוך', התור, שנה תרפ"ט, גל' ט' ואילך; 'תולדות המזרחי והתפתחותו', ספר המזרחי, ירושלים תש"ו; ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג—תשי"ג, תל-אביב תשט"ו.

16. ראה דו"ח מוועידה זו במכתב חוזר, החינוך, ד', תרע"ט, עמ' 127 ואילך. הדברים והמובאות מוועידה זו שלהלן הם מדו"ח זה.

ראו את עצמם בראש ובראשונה כנאמני השפה העברית ותרבותה וכראשונים לתחומה.¹⁷

נושא שני בסדר-היום של הוועידה היה 'בתי-הספר והנהלתם העליונה', והוא עסק בשאלה, בידי מי יהיה ניהול מערכת החינוך העברי, כיצד תנוהל ומה תהיה השפעת הסתדרות המורים בהנהלה. פתח את הדיון נ' טורוב, מי שהיה חבר בוועד החינוך שליד המשרד הארצי-ישראלי וריכז את עבודתו. טורוב תבע איחוד כל מוסדות החינוך ברשות לאומית אחת. הוא תיאר את תכניתו למערכת חינוך לאומית ילמה, על כל שלביה. אשר לאופיו ולצביונו של כל אחד ממוסדות החינוך, הטעים, בין השאר, כי חייבים הם להיענות לרצון ההורים ולהשקפותיהם בענייני הדת. גניי-הילדים יהיו מיוחדים לבנים ולבנות, אך יהיו גם גניי-ילדים של בנים בלבד, במקומות שהורים אדוקים ידרשו זאת, כמו בירושלים, למשל. בתי-הספר העממיים יהיו כושני סוגים, 'מודרניים' או 'מסורתיים', והאחרונים יקדישו זמן רב ללימודי היהדות. אשר להנהלה הכללית, סבר טורוב, שהיא צריכה להיות בידי ההסתדרות הציונית הנונת את הכספים, והקונגרס יבחר בהנהלה שתנהל את עבודת התרבות בארץ-ישראל. בראש ההנהלה יעמוד מנהל בשכר, שיהיה אחראי לפני הקונגרס הציוני, ולימונו יעמדו שני מפקחים על בתי-הספר. ליד מחלקת החינוך תהיה מועצה של מורים בעלת זכות דעה מיעצת.

הצעת טורוב מתארת קיום של שני סוגי בתי-ספר, מודרניים ומסורתיים, במסגרת אחת ושפועים לתנהלה אחת. טורוב לא הציע הזקמת מערך מנהלי נפרד לכל אחד משני סוגי בתי-הספר. אשר לרשות העליונה — אישרה הצעת טורוב את המצב, כפי שהיה באותו זמן: המשרד הארצי-ישראלי עמד בראש החינוך, ויושב-ראש ועד החינוך היה מנהל המשרד בפועל, הד"ר י' טהון, וטורוב מילא את התפקיד של המנהל בשכר. מן הראוי לציין, כי בהצעתו נתן טורוב להסתדרות המורים זכות דעה מיעצת בלבד. משמעות ההצעה היתה מתן אישור פורמלי להוצאת הסתדרות המורים מכל אחריות למערכת החינוך, דבר שתאם את המציאות.

טורוב ציפה, שדבריו ייתקלו בהתנגדות, ובפתח הרצאתו הטעים, כי הצעתו למסור את האחריות על בתי-הספר לידי ההסתדרות הציונית בודאי לא תהיה לרצון

17. המרצה בשאלת תפקידה של הסתדרות המורים, א' בבין (אברהם ארנון), העמיד בראש את 'תפקיד האגודה ביחס למורים בתור קיבוץ פרופסיונלי', שם, עמ' 140. פורמלית אושרה המטרה 'הטבת מצבם הרוחני והחומרי של המורים העברים בארץ-ישראל' כמטרה ראשונה של הסתדרות המורים באספת המורים באלול תר"פ. לפני המלחמה היתה זאת המטרה השלישית והאחרונה. ראה פרטיכל אספת המורים הכללית... אלול תר"פ ביפו, תליאביב, (בלי תאריך), עמ' 41. להערכת הוועידה בתרע"ח ראה י' סוקר (לופבון), הארץ והעבודה, חוברת ב'—ג', אייר—סיון תרע"ח, עמ' 112.

18. ניסן טורוב היה מבין המורים והמנהלים הוותיקים בחינוך ביפו וחבר הסתדרות המורים. טורוב לא רצה להחזיק בתפקיד זה ועבר למערכת העיתון 'חדשות הארץ' (ואחרי-כך 'הארץ'). מהתחלת תרע"ט בא במקומו הד"ר יוסף לוריא, מי שהיה מבין מורי הגימנסיה העברית ביפו וראש מרכז המורים לפני המלחמה. בתר"פ ירד טורוב לארצות-העברית. ראה ניסן טורוב, 'פרקי חיי', ספר טורוב, בוסטון תרצ"ח, עמ' 36—37.

הכל. ברם, לדעתו, אין המורים רשאים לקבל אחריות על מערכת החינוך ולו ניתנה לנו המתנה הזאת, היינו צריכים לדחות אותה בשתי ידיים.
 הפותח הינו בדיון היה לי סוקניק, שהתנגד לדעת טורוב. לא נראתה לו ההצעה למסור את החינוך בידי 'הנהלה ביוקורטית', שתתנגד מטבעה לביקורת ותיטא יזמת הפרט, ומן הראוי, משום כך, שהמורים יהיו בעלי בתי-הספר. יחד עם זאת הציע להכניס את ההורים ואת ההסתדרות הציונית להנהלה. לדעתו יש להקים ועד חינוך, בו ישתתפו מורים ובאיי-כח הציבור במספר שווה, ובראשו יעמוד בא-כח ההסתדרות הציונית. המפקח על בתי-הספר יתמנה בידי ועד החינוך, ולא בידי הוועד הפועל הציוני. נראה כי הצעת סוקניק רצתה להחזיר למורים חלק מן ההשפעה על בתי-הספר. לבסוף נתקבלה החלטה כללית ברוח זאת, שאמרה, כי 'הנהלה העליונה של כל מוסדות החינוך והתרבות בארץ-ישראל נזככת מבאיי-כח הציבור העברי ואגודת המורים ועליהם ההנהלה הראשית של ההסתדרות הציונית', ולא פורט יותר.

בריוני הוועידה הורגשה מתיחות בין ועד החינוך והמורים. היו מורים שטענו, כי ועד החינוך מתיחס בביטול אל המורים, וכי יחס זה השפיע גם על יחס שאר המוסדות אל המורים. הציבור, שהראה בשעת המלחמה ב'עזרה' חיבה למורים, שינה טעמו. הד"ר טהון הכחיש את הטענה על יחס משפיל מצד ועד החינוך אל המורה, והזכיר כי היה זה אותו ועד חינוך, שהציל את בתי-הספר מכליון במלחמה. נראה שלא כל ההדורים יושבו, כי הוועידה הודיעה על התנגדותה למינוי מורים כחברים לוועד החינוך בידי ועד החינוך עצמו, כפי שהיה נהוג עד אז, והחליטה שהמורים, שהשתתפו אותה שעה בוועד החינוך צריכים להתפטר, 'מאחר שלא נבחרו בו מאת המורים'.

אפשר לסכם את הלך-הרוח בוועידה כלהלן:

- א. לא נשמעו תגובות להצעת טורוב לסיווג בתי-הספר למודרניים ולמסורתיים, ואפשר להניח, שהיתה מקובלת.
- ב. המורים רצו באיחוד בתי-הספר ברשות לאומית אחת ותבעו הנהלה כללית אחת לכל בתי-הספר בארץ-ישראל.
- ג. היתה תחייה על דרכה של הסתדרות המורים בעתיד, וזו נתנה אותותיה בדיון על ההצעות לארגון מערכת החינוך העברית. היו ששאפו להחזרת עטרתה של הסתדרות המורים ליושנה, ואלה דרשו מעמד אחראי למרכז המורים בניהול מערכת החינוך, או לפחות תפקיד פעיל מאד. הטוענים למעמד זה לא הדגישו את התפקידים הפרופסיונליים של הסתדרות המורים. משתתפי הוועידה, שראו את התפקיד הפרופסיונלי כתפקידה הראשי של הסתדרות המורים לא טענו לשליטתה במערכת החינוך. בעקבות מלחמת-העולם היה מצבם הכלכלי של המורים קשה. הם תבעו שיפור במשכורתם ופרעון החוב שהצטבר לזכותם במלחמה בגין אי-תשלום משכורתם במלואה. הטוענים לנקיטת עמדה פרופסיונלית חששו, כי מעורבות יתירה של המורים

באהריות לבתי-הספר בצד הבעלים תפריע למרכז המורים בניהול מאבק מקצועי על תנאי המשכורת. נראה כי רוב החברים חיפשו פשרה, שתאפשר להם לנהל מאבק על הטבת משכורתם ותתן להם השפעה מיריבת במערכת החינוך. הם הבינו כי הדרישה, שהסתדרות המורים תהיה השליטה בחינוך, לא תהיה מציאותית עוד.¹⁹

באספה המכוננת השנייה של הישוב המשוחזר בדרום-הארץ (ז'—ט' בתמוז תרע"ח — 19.6.1918—17) הרצה נ' טורוב על 'עבודת התרבות והחינוך'.²⁰ בין השאר עמד על בעיות הניהול והפיקוח בכתייהספר. ברוב ההחלטה בוועידת המורים הוציע טורוב, כי החינוך ינוהל בידי ועד שבו ישתתפו באי-כח של שלושה גופים: א. ההסתדרות הציונית, 'אשר בידה יתרכז השלטון על כל ענייני הישוב וממילא גם על החינוך'; ב. ההסתדרות הארצישראלית, כלומר אותו גוף שבו עמד להתארגן הישוב, והוא ייצג את ציבור ההורים; ג. המורים. הוועד הזה ימנה מומחים שיוציאו אל הפועל את הוראות הוועד היליון. טורוב הסביר, כי הצעה זו התקבלה על דעת ועידת המורים האחרונה, שבה גדול היה מספר 'המורים המתונים' והיא עשויה להתקבל על דעתם של עסקני הציבור. לדעת טורוב עלולה ההצעה לעורר התנגדות רק מצד האורתודוקסים, 'אשר יחשיבו מפני שאיפת החופשיים להטביע את חותמם על כל החינוך, והם ידרשו מקום בסידור המוסדות ובהנהלתם. טורוב חשב, שרצוי להיענות להם ולהקים ועדה מיוחדת על-ידי ההנהלה העליונה. 'חובת הנהלה זו תהיה, המשיך טורוב, 'להתחשב בהצעות הוועדה ובדרישותיה, עד כמה שהצעות ודרישות אלו לא תתנגדנה לאינטרסים הכלליים של החינוך בארץ ולא תשגנה את גבול כתייהספר המודרניים שלנו. לדעת טורוב תהיה הוועדה המיוחדת ממונה על כתייהספר המסורתיים ותהיה אוטונומית בגבולות ידועים, אבל תצטרך תמיד לתת דין-וחשבון לוועד העליון, אשר במקרים חשובים תהיה לו זכות וטו. בהרצאתו בוועידת המורים דיבר טורוב על קיום שני סוגי כתייהספר, 'מסורתיים' ו'מודרניים'. עתה הוציע לתת לכתייהספר המסורתיים מסגרת מנהלית 'אוטונומית בגבולות ידועים', במסגרת ועד חינוך כללי.

בי"ד בתשרי תרע"ט חזר ארצה הד"ר יוסף לוריא מגלותו באירופה בימי המל-

19. עליפי החלטת הוועידה שלה יושבראש המרכז, ח"ל זוטא, תזכיר אל ועד הצירים, לרגל בואו ארצה, ובו דרישות המורים: השתלמות מורים והדרכתם הפדגוגית; מחקר פסיכולוגי-פדגוגי של הבדלים עדתיים בין התלמידים; הכנת ספרי-לימוד ועזרי-לימוד; השימוש בלב לגני-ילדים ופתרון לבעיה החשובה ביותר: משכורת המורים. התזכיר אינו מזכיר הליקת כתייהספר המודרניים ולמסורתיים. אצ"מ ח' 4/247.

20. ראה אצ"מ ח' 4/243. ההרצאה הודפסה ב'שי' של ספרות' לשבועון 'חדשות הארץ', גליון ה', ה' אלול תרע"ח, ואילך; הדפסה מחודשת, בעריכת נורית גוברין, בהוצאת אוניברסיטת תל-אביב תשל"ג. 'האסיפה המכוננת' היתה שלב בהתארגנות הפנימית של הישוב לקראת 'אסיפת הנבחרים'. האסיפה המכוננת הראשונה התכנסה בי"ח—י"ט בטבת תרע"ח (3.1.1918—2); השווה משה אטיאש, כנסת ישראל בארץ-ישראל, יסודה וארגונה, ירושלים תש"ד, עמ' 7 ואילך.

חמור. באספת המורים האחרונה שלפני המלחמה, באב תרע"ג, נבחר לוריא כראש מרכז המורים. הוא היה מקובל מאוד על ציבור המורים וועידת המורים בניסן תרע"ח החליטה, בהיעדרו, כי בשובו ארצה יעמוד בראש המרכז. ברם, בשובו לא קיבל על עצמו תפקיד בהסתדרות המורים שכן נתמנה מטעם ועד החינוך כאחראי על הנהלת בתי-הספר.²¹ אחד ממעשיו הראשונים בתפקידו החדש היה 'סידור בתי-הספר של החרדים' ברוח הצעת טורוב. לוריא בא בדברים עם באייכט בתי-הספר החרדים, ובישיבה בכ"ו בתשרי תרע"ט (2.10.1918) הציע הסדר, שסעיפיו העיקריים היו: בתי-הספר של החרדים יעברו לחסות ועד החינוך; ייפתחו רק אותם בתי-ספר שהתקיימו זה מכבר; החרדים יבחרו בוועד מפקח כללי על בתי-ספרם שיקבע את תכניות הלימודים, ימנה את המורים ודרכו יקבלו משכורתם. הוועד המפקח חייב לקבל אישורו של ועד החינוך בענייני תקציב ולפתיחת בתי-ספר חדשים; להנהלה הראשית של ועד החינוך הרשות להשיג על הלימודים ועל הסדרים בבתי-הספר של החרדים. התנאים לקבלת בתי-הספר לחסות ועד החינוך היו: הלימודים חייבים להיות בעברית בהברה ספרדית, ויש לכלול לימודי חול כלליים בתכנית-הלימודים.²²

מה הניע את לוריא ואת ועד החינוך, שעל דעתו פעל, להודרו ולקבוע הסדר עם בתי-הספר החרדים?

כפי שנראה להלן החל באותו הזמן 'המזרחי', ביזמתו שלו, בארגון ועד מפקח על בתי-הספר הדתיים. נראה שהיה חשש לקיום שתי מערכות חינוך נפרדות. לוריא רצה להבטיח, ובהקדם ככל האפשר, איחוד כל בתי-הספר בארץ תחת גג אחד ובבעלות אחת, ובלבד שיקיימו את התנאים המינימליים הבאים: א. העברית תהיה שפת ההוראה היחידה ועל-ידי כך יישמר הנצחון שהושג במלחמת השפות. ב. בתכנית הלימודים יוכללו לימודים כלליים ובכך תהיה תשובה לרוח הזמן ולצרכי הארץ ובכך יהיו גם שונים ממוסדות הישוב הישן.²³ זאת ועוד: לוריא היה בשעתו מפעילי 'הפראקציה הדמוקרטית' ונשאר נאמן לתפיסת אחד-העם וועידת ציוני רוסיה במינסק (1902, ראה לעיל), שבה הוחלט על פלוראליזם בחינוך, המאפשר בתי-ספר מודרניים ומסורתיים זה בצד זה. יחד עם זאת לא הסכים לוריא לאוטור-נומיה מלאה לבתי-הספר של החרדים, כי אם לאוטונומיה מוגבלת, בצורת ועד מפקח כללי.²⁴ מן הראוי לשים לב, כי לוריא ערך את ההסדר עם 'באייכט בתי-הספר החרדים', ולא עם מפלגת 'המזרחי'. נראה כי לוריא רצה להרחיק את

21. ראה מכתב חוזר, החינוך ד', תרע"ט, עמ' 156. חדשות הארץ, כ"ח תשרי תרע"ט (4.10.1918).

22. אצ"מ ת' 44/243. פרוטוקול הישיבה במלואו בנספח א' למאמר זה. המונח בתי-ספר 'חרדים' משמעותו באותם הימים: בתי-ספר דתיים. 'חרדים' אינו בא לציון קבוצה מסוימת בקרב הדתיים.

23. בשלב מאוחר יותר נוסף תנאי שלישי: שמירה על כללי היגיינה מינימליים.
24. 'כללי' — להבדיל מהוועדים המפקחים שהיו לכל בית-ספר ובית-ספר, לפי המנהג של אותם הימים.

המפלגות מהתערבות בחינוך ולמנוע זיהוי בתי-הספר של החרדים עם 'המזרחי'.²⁵ מקובל לחשוב, כי בהצעה להקמת 'ועד מפקח מיוחד' היה ויתור מצד חברי ועד החינוך הכללי לבתי-הספר הדתיים ול'מזרחי', שביקשו להתגונן מפני השפעת החופשיים. אולם יתכן, כי בתרע"ח—תרע"ט חששו גם החופשיים מפני התערבות הדתיים בבתי-הספר המודרניים. במועצת הסתדרות המורים, בניסן תרע"ט, נתן לוריא ביטוי לחששות מעין אלה בשעה שדיבר על דרכי ארגון הנהלת החינוך ועל השתתפות הציבור הארצי-ישראלי בניהול החינוך. 'אין אנו יודעים מה יהיה צביונה של האספה הכללית [של הישוב], הזהיר לוריא, 'הרוב יהיה כנראה מתושבי ירושלים, טבריה וצפת, ואין אנו יכולים בשום אופן למסור לציבור הזה את רסן החינוך'.²⁶ ובהקשר אחר אמר לוריא באותה מועצה: 'ידוע עד כמה השתדל "המזרחי" תמיד לשפוך מרותו על החינוך. באותה רוח כתב אז טורוב בעיתון 'חדשות הארץ': 'המתבונן מקרוב על מהלך העניינים יכיר על נקלה את הנטיה המתפתחת בקרב החרדים לשפוך את ממשלתם על כל החינוך הלאומי, כשם שהראו רוב החופשיים מצדם נטיה כזאת עד הזמן האחרון וחלק מהם — עד היום הזה'.²⁷ נראה כי אותה טעה חששו הדתיים והחופשיים כאחד מפני השתלטותו והתערבותו של הצד האחר, ודומה שהחשש מפני השתלטות החרדים, בהנהגת 'המזרחי' על החינוך, סייע למחשבה על הקצאת תחומי מינהל נפרדים לדתיים ולחופשיים למען 'הגנה' על בתי-הספר החופשיים. סברה זו מקבלת תימוכין מפי משה שרת בחי"ג. לדבריו, תמך ברל כצנלסון ב־1919 בהקמת זרם 'המזרחי'. ברל כצנלסון טען אז, שיש 'להקים טריון בפני התערבות היסוד הדתי של חיי האומה בכל מערכת החינוך; למנוע בעד זה שהדתיים ינסו לכפות את הדתיות או לפחות מידה מסוימת של דתיות'.²⁸ נראה כי לימים התבטל חשש זה.

ההסדר שעשה לוריא ביסס ועד החינוך עם באי"כ בתי-הספר החרדים היה קשור בהתעוררות הפעילות של 'המזרחי', שהחלה אחרי כיבוש האנגלים. באדר תרע"ח הוקם ביפו ועד מכונן, 'שהשתדל, בין השאר, להביא תחת כנפיו את בתי-הספר

25. השווה דברי לוריא במועצת הסתדרות המורים, בישיבה השביעית, א' ניסן תרע"ט: 'בבתי-הספר אין לנו מפלגתיות [...] עלינו להיזהר ממפלגתיות בוועד החינוך [...] לא דווקא האנשים המומחים בענייני חינוך ייבחרו לוועד, אלא מי שתופס מקום במפלגה'. אה"מ 519/ממ.

26. שם. ב־1920 היה מספר היהודים, בקירוב: בירושלים — 30,000, בטבריה — 3,500, בצפת — 3,000, בשלוש הערים האלה, שנחשבו כערי היישוב הישן והדתי, ישבו אז 36,500 יהודים מתוך 63,000 בכל הארץ, כלומר 58%. ראה ספר תולדות ההגנה, א', תשי"ז, עמ' 957. בשנים 1918—1919 חזר חלק מהיהודים שגורשו בימי המלחמה. הארץ הייתה עדיין כמעט סגורה והעלייה קטנה מאד. במארכ 1919 עלו 115 תלוצים, באפריל 150, ורק בדצמבר 1919 עגנה ביפו האניית 'רוסלאן' ובה 620 עולים. ראה ח' ברלס, העלייה בתקופת 1919—1923, ספר העלייה השלישית, א', תל-אביב תשכ"ד, עמ' 79.

27. 'המפלגות והחינוך בא"י', חדשות הארץ, כ"ז סיון תרע"ט (25.6.1919). באותו זמן היה טורוב מעורכי העיתון.

28. בדיון על ביטול הורמים בחינוך והצעת הוק חינוך ממלכתי תשי"ג — 1953 במרכז מפא"י, הדיון על החינוך הממלכתי, דפים להסברה, גליון 14, מאי—יוני 1953, עמ' 32.

הדתיים ואת מוריהם.²⁹ אותה שעה היו נתונים להשפעת 'המזרחי' רק בתי-הספר 'תחכמוני' ו'שערי-תורה' ביפו, והוא השתדל לקרב אליו את המוסדות של 'נצח-ישראל' ומוריהם.³⁰ בבי' בתמוז תרע"ח (12.6.1918) קרא 'המזרחי' לאספה את מורי המוסדות האלה במטרה ליסד הסתדרות מורי בתי-הספר של החרדים.³¹ לאחר שאירגן את המורים במסגרתו, קרא 'המזרחי' לאספה אנשי ציבור, באי-כוחם של בתי-הספר החרדיים ביפו ובמושבות הדרום, ובו' באב תרע"ח הוחלט על ועד מאוחד תחת גג 'המזרחי'. בין תפקידי הוועד — השגת מורים והכשרתם, הכנת מכשירי לימוד וספרי-לימוד; ייסוד גני-ילדים וסמינר לבנות. כמו-כן הוחלט, כי כדי לממן פעולות הוועד יפריש כל מוסד חמישה אחוז (!) מהוצאותיו.³² בהתחלת שנת הלימודים תרע"ט, בו' מרחשון, יצא החוזר הראשון של הוועד אל הרבנים, הגבאים ומנהלי ת"ת ובתי-ספר חרדיים הקורא לקבלת מרות הוועד המפקח הזה.³³

באותו זמן פנה 'המזרחי' בארץ-ישראל ליושב-ראש ועד הצירים, הד"ר חיים וויצמן, ודרש, שכל בתי-הספר הדתיים ביפו ובמושבות יהיו תחת השפעת הסתדרות 'המזרחי' ולתכלית זו יקימו ועדה של מורים, מומחים פדגוגים ורבנים מומחים, אשר יעבדו תכנית מסודרת, שבה תתאחד התורה והמדע. בכוננת 'המזרחי', הוסיף התזכיר, להקים גני-ילדים, בתי-מדרש למורים ובתי-מדרש גבוהים (ישיבות) להלכה ולהכמת-ישראל. בהמשך התזכיר דרש 'המזרחי' עצמאות בהנהלת בתי-הספר החרדיים, והעברת התקציבים הדרושים ישירות מההנהלה הציונית, ולא נוכל להסכים לקבל סכום התקציבים מוועד החינוך, הידוע בהשקפותיו החפשיות בענייני הדת.³⁴

בוועידה הראשונה של 'המזרחי' בארץ-ישראל, בכ"ה באלול תרע"ח (2.9.1918) נתנו רבים מהנואמים את דעתם לשאלת בתי-הספר החרדיים. בין השאר התליטה הוועידה לדרוש מוועד הצירים 'לכלכל את כל מוסדות החינוך הדתיים בכל האמ-

29. להתארגנות 'המזרחי' בארץ-ישראל ולעמדתו לבעיות הישוב ראה הרב משה אוסטרוב"סקי, תולדות המזרחי בארץ-ישראל, ירושלים תש"ד; והשווה מרדכי בן הלל הכהן, אחתלתא, ספר שני, ירושלים תש"ב, עמ' 73 ואילך.

30. מוסדות החינוך 'נצח ישראל' הוקמו והוחזקו בידי חרדי פראנקפורט על-נהר מיין, ומנהלם היה הרב ד"ר משה אויערבך. ראה: *Das Schulwerk der Palästina-Commission der 'Freien Vereinigung' im heiligen Lande*, Frankfurt a/M 1909

31. ראה פנקס הפרוטוקולים לאגודת 'מזרחי' ביפו וסביבותיה, גצ"ד. אולם בימי ועידת מורי יהודה, ו-1 ניסן תרע"ח, בפתיחת ישיבה ד' קרא היושב-ראש מכתב מאת מר ש"י ראובני, שהיה ממורי 'נצח ישראל', 'המודיע בשם המורים החרדיים, כי יסדי הסתדרות מיוחדת למורי בתי-הספר החרדים', מכתב חוזר, החינוך, ד', תרע"ט, עמ' 139. כדי תמוז תרע"ח (14.6.1918) דן הוועד הפועל של 'הוועד הזמני' בדרישת הסתדרות זאת לקבל ציר באסיפה המכוננת. ראה פרוטוקול הישיבה, אצ"מ J1/8788.

32. גצ"ד שם.

33. הרב משה אוסטרובסקי, שם, עמ' 42.

34. כ"א בנחם אב תרע"ח (30.7.1918), גצ"ד שם.

צעים אשר יידרשו לקיומם ולהתפתחותם ושכלולם על-ידי הנהלה מיוחדת אוטונומית של המוסדות האלה, אשר תהי' מועד חינוך דתי.³⁵

דרישות 'המזרחי' בארץ-ישראל היו, איפוא: הנהלה הציונית (ועד הצירים) תספק את התקציב לבתי-הספר של החרדים; 'המזרחי', באמצעות ועד חינוך אוטונומי, יהיה אחראי להחזקת רשת החינוך הדתי וידאג לפיתוחה. ההצעה לא פירטה את הויקה בין הוועד הדתי-האוטונומי והנהלה הציונית. על כל פנים היא שללה כל זיקה לוועד החינוך הכללי דאז.

ההסדר, שסוכם בין לוריא לבין באייכח בתי-הספר החרדים בכ"ו בתשרי תרע"ח (ראה לעיל), היה כעין פשרה, וענה רק על חלק מתביעות 'המזרחי'. הוא לא הניח את דעתו, כפי שאנו למדים מטייטה לנוסח מתוקן, הדומה להסדר בכל הסעיפים להוציא שניים: נאמר בה, כי 'לוועד המפקח יש אוטונומיה גמורה' (למרות שנאמר גם, כי התקציב טעון אישור ועד החינוך); וכמו-כן נאמר בה, כי 'לוועד המפקח רשות לפתוח בתי-ספר חדשים'. זוהי הצעת שינוי משמעותית ביותר, כי הנוסח של לוריא לא הירשה פתיחת מוסדות חדשים בלי אישור ועד החינוך. הזכות לפתיחת מוסדות חדשים היתה המפתח להרחבת רשת בתי-הספר הדתיים ועל-כן היתה שנויה במחלוקת. נראה כי ועד החינוך לא הסכים לנוסח המתוקן.³⁶

בכ"ב בשבט תרע"ט (23.1.1919) שלח 'המזרחי' תזכיר אל ועד הצירים ואל ועד החינוך, ובו ניסה את תביעותיו: דרישה להכיר בוועד המפקח, שנבחר בישיבת הוועד המרכזי של 'המזרחי' מיהודה וירושלים, בהשתתפות חברים מן הגליל, כוועד מפקח כללי. כמו-כן דרש תקציבים נאותים, שיאפשרו לו פתיחת בתי-ספר ותלמודי-תורה חדשים בכל נקודות היישוב; תקציב להנהלת משרד הוועד המפקח ולעבודתו. בין השאר התלונן התזכיר על היחס הבלתי-ירצוי של ועד החינוך להצעות הוועד המפקח בכל הנוגע לייסוד בתי-ספר חדשים.³⁷

תזכיר זה דרש, איפוא, עצמאות הרבה יותר גדולה בענייני תקציב ופתיחת בתי-ספר חדשים מזו שוועד החינוך היה מוכן לתת. כמו-כן קבע הדרישה שמעית את האפטרופסות של 'המזרחי' על הוועד המפקח ועל בתי-הספר החרדיים שבמסגרת ההסתדרות הציונית.

תביעות 'המזרחי' נדונו בוועידה הציונית הראשונה אחרי המלחמה, שהתקיימה

35. 'המועצה הכללית מצויר כל סניפי השטח הנכבש' התקיימה בבית-הספר 'תאכמוני' ביפו, ראה צ"ד שם. בהחלטה, כפי שהובאת בספרו הנ"ל של הרב אוסטרובסקי, נאמר: 'הנהגה מיוחדת של ועד חינוך דתי'. 'הנהלה אוטונומית' אינה נזכרת שם.

36. 'כתב חוזה בין ועד החינוך וועד המפקח על בתי-ספר דתיים', אין תאריך ואין חתימה ונראה שזו טיוטה מסוף כסלו תרע"ט. העתק נמצא ב'יג"ד', פנקס העתקים, מזרחי תרע"ט כסלו-ג'סן, עמ' 25. [תודתי נתונה למר יואל ירדן שהסב את תשומת לבי לתעודה זאת].

37. אצ"מ, היקי המשרד הארצישראלי - חינוך - חומר בלתי-רשום, קופסה 14/6. התזכיר התבסס על החלטות הוועד המרכזי של 'המזרחי' בישיבתו ב'י"ט-כ' בשבט תרע"ט, הציר, חזר ג', אדר א' תרע"ט. דיווחשבון על פעולות הוועד-המפקח על בתי-הספר החרדיים בזמן הזה ראה שם, חזר ד'-ה', אדר שני, תרע"ט.

בלונדון בין ה-23 בפברואר וה-12 במרס 1919. הוועידה עסקה בעיקר בבעיות פוליטיות ובמהלכה נקראה ההנהלה הציונית לוועידת השלום בפאריס.³⁸ בין השאר דנה הוועידה גם בענייני היגוף. 'המזרחי' היה הפעם בין התובעים לקבל החלטות בענייני החינוך. בוועדת החינוך של הוועידה, שכראשה עמד דוד ילין, תבע הרב מאיר ברלין (בר-אילן), כי בענייני דת לא תהיה החלטת רוב, והציע, כי הגופים השונים בארץ-ישראל יורשו לנהל בעצמם את בתי-הספר שלהם, בתנאי שהעברית תהיה יפת ההוראה. לדעת הרב ברלין ימשיך החינוך הדתי עולים ומתיישבים לארץ-ישראל, שיכירו רק בסמכות 'המזרחי', ולכן יש להעניק לו חופש מוחלט בענייני חינוך.³⁹

באייכת 'פועלי-ציון', שוחט וסירקין, תבעו תכנית אחת לכל בתי-הספר והציעו ארגון לימודי דת אחרי שעות בית-הספר, כנהוג באירופה; ואם 'המזרחי' רוצה בתי-ספר משלו, יקימם על חשבונו. אוסישקין — ועמו הרוב — ביקש לשמור על מסגרת מאוחדת לחינוך בהסתדרות הציונית, ללא ייצוג מפלגתי. יחד עם זאת הציע ללכת לקראת תביעות 'המזרחי'. בשם ועדת החינוך הביא דוד ילין לפני המליאה את ההצעה הבאה: ענייני החינוך בארץ-ישראל יהיו תחת ראשות עליונה אחת ושני ועדים מפקחים; אחד כללי ואחד חרדי. כל אחד מהוועדים מורכב מחברים נבחרים מהמורים, מההורים ומההסתדרות הציונית. ההצעה חייבה את ההסתדרות הציונית למנות את נציגיה לוועד המפקח החרדי מתוך רשימת מועמדים שתוגש לה על-ידי 'המזרחי'. סעיף שלישי הציע, כי הראשות העליונה תהיה מורכבת מחברים משני הוועדים המפקחים במספר שווה והיושב-ראש יהיה מקובל על שני הצדדים.⁴⁰

זמן קצר אחרי הוועידה נוכחו משתתפיה לדעת, כי קיימים חילוקי דעות לגבי ההחלטות שנתקבלו. אנשי 'המזרחי' טענו, שההחלטה קבעה שני ועדי חינוך אוטונומיים, במסגרת ההסתדרות הציונית. האחרים טענו, כי הוחלט על שני ועדים מפקחים תחת הנהלה אחת. במכתב פרטי וכמוס אל דוד ילין בירושלים כתב ו' יעקבסון מלונדון (23.6.1919), כי לצערו איננו יכול למצוא את הנוסח

38. הוועידה היתה ישיבת הוועידה-הפועל בהרכב מורחב. פרטים עליה ראה אצ"מ 24/241/2. זאת יצא לאור תרגום עברי של הפרוטוקולים בידי אוניברסיטת תל-אביב, המכון לחקר הציונות: פרוטוקולים של הוועידה-הפועל הציוני 1919—1929, פברואר 1919 — ינואר 1920, (י' פרוינדליך וג' יוגב, עורכים), תל-אביב תשל"ה; וראה: A. Böhm, *Die Zionistische Bewegung*, II, Jerusalem 1937, pp. 13 ff.

39. בישיבה ב-11.3.1919, אצ"מ שם. הישיבה התנהלה בעברית, אך הפרוטוקול היא באנגלית, וראה הפרוטוקולים, שם, עמ' 87 ואילך; וראה מאמר הרב ברלין 'הוועידה הציונית בלונדון', העברי, ט', גליון ט"ז; וראה: אגרות הרב מאיר בר-אילן, כרך א', רמת-גן תשל"ו ושם דברי המבוא של העורך נ' קצבורג, ביהוד עמ' 37 ואילך.

40. נוסח עברי של ההצעה על כל פרטיה, שהוא כנראה הנוסח המקורי, נמצא בארכיונו האישי של דוד ילין, אצ"מ A153/120/1, והוא מוכא במלואו בנספח ב' למאמר זה. תרגום אנליי ראה אצ"מ 24/241/2. נראה כי הוועידה קיבלה בענייני מינהל החינוך רק את שני הסעיפים. הרב ברלין (בר-אילן) הסתייג מהסעיף השלישי ושלל הקמת הרשות העליונה.

המוסמך של ההחלטה וביקש לקבלו מילין על סמך הרשימות שבוודאי נמצאות בידיו.⁴¹

'המזרחי' ראה בהחלטות הוועידה נצחון חשוב לשאיפותיו בשדה החינוך בארץ-ישראל. הנצחון היה גדול במיוחד בעיני אלה, שפירשו 'ועד מפקח' כשווה-ערך לוועד חינוך, ולפיכך ביקשו להקים שני ועדי חינוך, והחרדי יהיה אוטונומי לחלוטין. 'הכל כפי רצון 'המזרחי' ודרישתו'.⁴² גדול הנצחון בולט על רקע התנגדות ועד החינוך בארץ, שסירב לתת מידה גדולה של אוטונומיה בידו הוועד המפקח שבחסות 'המזרחי'. במכתב אל הדר' פרידנולד, מיועד הצירים בארץ-ישראל, הודיע הדר' לוריא ב-17.3.1919 על התנגדותו הנמרצת של ועד החינוך להקמת שני ועדי חינוך. זאת ועוד: הוא הודיע שידחה ביצוע הקמת ועד מפקח חרדי עד אחרי אספת המורים הכללית בארץ-ישראל, ועד אחרי כינוס אספת הנבחרים של הישוב, שיודונו במעוז החינוך בארץ. עד אז, הטעים לוריא, יכיר רק בהסכם הקיים בינו לבין החרדים. בסיום המכתב תבע, בשם ועד החינוך, שוועד הצירים לא יעשה צעד ולא יקבל החלטות מבלי להיוועץ עמו תחילה.⁴³

ההחלטות, שנתקבלו בלונדון במאוס 1919, לא בוצעו, לפי שעה, הן משום שני סוחר לא היה ברור והן משום התנגדותם של אוסישקין, של ועד החינוך, של הסתדרות המורים ושל אחרים, לחביעה הקיצונית של 'המזרחי' להקמת שני ועדי חינוך נפרדים לחלוטין, ולהלן נחזור לסוגיה זו.⁴⁴

'המזרחי' תבע במפגעי ביצוע ההחלטות. בתזכיר מקיץ 1919 נאמר, כי 'הוועד המרכזי של 'המזרחי' בארץ-ישראל עומד על הוריה הפרינציפלית של היהדות החרדית בארץ ישראל, שגשמעה ונתבטאה בכל חוקף בכל הוועידות של החרדים בארץ-ישראל וביחוד באספת רבני ארץ-ישראל ובמועצות 'המזרחי' ביפו ובירושלים, כי החינוך החרדי בארץ-ישראל צריך להימצא תחת רשות הנהלה אוטונומית חרדית כללית'.⁴⁵

41. אצ"מ A153/120/1.

42. ראה הרב ר"ל הכהן פישמן (מימון) 'תולדות המזרחי והתפתחותו', ספר 'המזרחי', עמ' רכ"ד.

43. המכתב באנגלית, אצ"מ ת' LA/243. ועד החינוך פעל ליד המשדך הארצי-ישראלי. התיאום בין ועד הצירים והמשדך הארצי-ישראלי היה לקוי, ראה מכתב התלונה (או טיוטה למכתב) של הדר' טהון אל רייצמן (28.7.1918) המעיד על חוסר קשר וממילות בתפקידים (אצ"מ A148/25). מהחלטות ועד החינוך נשלחו העתקים לוועד הצירים ולעתים השתתפו באיככחו בישיבות, או נערכה ישיבה משותפת. רק באוקטובר 1919 נתמוג המשדך הארצי-ישראלי עם ועד הצירים והעבדה אורגנה מחדש. ראה: *Bericht der Executive der Zionistischen Organisation an den XII. Zionisten-Kongress* (n.d.) וראה יצחק גיל-הר, התארגנות והנהגה עצמית של היישוב בארץ-ישראל מראשית השלטון הבריטי ועד לאישור המנדט (1917-1923), עבודת דוקטור, ירושלים תשל"ג, עמ' 417 ואילך.

44. גם החלטות אחרות של הוועידה הציונית בלונדון בפברואר-מאוס 1919 לא מיהר ועד הצירים למלא, ראה גיל-הר, שם, עמ' 421.

45. ההודעה במקור. נראה כי התוכיך פונה לוועד הצירים והוא ללא תאריך. העתק באצ"מ, תיקי המשדך הארצי-ישראלי - חינוך - חומר בלתי-רשום, קופסה 12/2.

אספת הרבנים נזכרה שלא בדרך מקרה. היא נערכה, בהשראת 'המזרחי', באייר תרע"ט בירושלים. מטרתה היתה — לאחד את רבני ארץ-ישראל לאגודה אחת ולשפר את מעמד הרבנות ובתי-הדין הרבניים. האספה קיבלה שורה של החלטות על מעמד הדת בארץ וביניהן גם החלטות בענייני חינוך, כגון: מתאה נגד החינוך החפשי ונגד המורים החפשיים, ודרישה להגדיל את מספר מוסדות החינוך הדתיים. בענין ועד החינוך הוחלט: 'אספת הרבנים, אחרי שמעה את התמרמרות הרבנים על זה שוועד החינוך רוצה להשפיע מרוחו על החינוך החרדי, היא מוחה נגד זה בתוקף ועוז ודורשת שיהי' ועד חינוך חרדי כללי הנבחר על-ידי החרדים בעצמם שינהל את כל בתי התלמוד-תורה ובתי-ספר החרדיים שבארץ-ישראל, והם יתכלכלו על-ידי קופת-העם שתבוא ישר עליהם'.⁴⁶ 'המזרחי' יכול היה, איפוא, להישען בתביעותיו מוועד הצירים על סמכות הרבנים ועל תביעותיהם הקיצוניות.

הרב י"ל הכהן פישמן (מימון), ששהה בימי מלחמת העולם בארצות-הברית, חזר ארצה באב תרע"ט. שיבתו חיזקה את 'המזרחי' בפעולתו בארץ-ישראל וחיזקה את התביעה לוועד חינוך אוטונומי לחלוטין. ההתחזקות קיבלה ביטוי בוועידה השניה של 'המזרחי' בארץ-ישראל, שנפתחה ברוב עם ופאר ביישוב 'מאה שערים' בירושלים בכ"א באולול תרע"ט.⁴⁷ בהרצאה הראשית בענייני חינוך תבע הרב מ' אוסטרובסקי, הקמת 'ועד חינוך מיוחד'. בין ההחלטות שנתקבלו בוועידה היתה החלטה הדורשת 'בכל תוקף' מאת 'המזרחי' העולמי ומאת ההסתדרות הציונית להוציא לפועל את החלטת לונדון הנזכרת לעיל. עד למימוש החלטה תבעה הוועידה: הרחבת ההשפעה של 'המזרחי' בחינוך החרדי; מיסוי-ומתן עם ועד הצירים על עצמאות בתקציב; בחירת הוועד המפקח על בתי-הספר החרדיים בידי הוועידה הכללית של 'המזרחי' בארץ-ישראל; הרחבת חינוך 'המזרחי' על-ידי הכללת מוסדות חרדיים, שאינם שייכים לימורתי, בסמכות הוועד המפקח החרדי; פניה לבארוך ולהנהלת יק"א בהצעה שימסרו את הפיקוח על בתי-הספר שלהם לפיקוח 'המזרחי'.⁴⁸

במקביל לתביעותיו בארץ תבע 'המזרחי' בחוץ-לארץ תביעות משלו מההסתדרות הציונית. ב-25.7.1919 דרש מרכז 'המזרחי' בברלין במכתבו אל ההנהלה הציונית

46. הציר, חזר ד'—ד', ניסן—אייר תרע"ט, וראה אריה מורגנשטרן, הרבנות הראשית לארץ-ישראל, ייסודה וארגונה, ירושלים ונתניה השל"ג, עמ' 30—31.

47. הוועידה הראשונה התקיימה ביפו. קיום הוועידה השניה בירושלים, במאה-שערים, היה הישג ל'מזרחי'. הוא התחיל את פעילותו ברפו ובמושבות ודחה פעולה בירושלים לשלב שני. נראה כי אנשיו של 'המזרחי' הישגי מפני חרדי ירושלים ומפני דעותיהם הקיצוניות. השווה דברי ע. קוק, הציר, חזר ד'—ה', אדר שני, תרע"ט.

48. ראה הרב מ' אוסטרובסקי, שם, עמ' 32, 187. וראה הוועידה השניה של ההסתדרות המזרחי בארץ-ישראל וארצות המזרח, ירושלים כ"א, כ"ב וכ"ג אלול תרע"ט, תל-אביב, בלי תאריך. והשווה דו"ח ב'חדשות הארץ', כ"ו אלול תרע"ט. ראויה לתשומת-לב ההחלפה במונחים. הרב אוסטרובסקי דרש ועד חינוך מיוחד; בהחלטת הוועידה מדובר על ועדים מפקחים (אולי חוקן הניסוח?). 'חדשות הארץ' דיווח על תביעה לשני ועדי חינוך.

בלונדון בדיקה מחודשת של יחסיה עם 'המזרחי'. לדעתם, 'אגודת ישראל' היא אנטי-ציונית ו'המזרחי' הוא הגשר היחיד בין הציונות והיהדות האורתודוקסית. על-כן מחובתה של ההנהלה הציונית לחזק את מעמד 'המזרחי' ולהיענות לתביעות זמניות: הקמת מחלקת 'המזרחי' בהנהלה, ייצוג 'המזרחי' בכל מוסדות ההסתדרות הציונית ובכל משרדה; הבהרה סופית בדבר תפקודו של 'המזרחי' בחינוך בארץ-ישראל.⁴⁹ 'המזרחי' דרש, טוב וישוב, שהנהלה הציונית תצא בהכרזה לטובת הדתיים, כי לדעתו טובים מאוד הסיכויים שארגונים אורתודוקסיים יצטרפו ל'מזרחי' ובאמצעותו להסתדרות הציונית.⁵⁰

עברו חודשים ו'המזרחי' לא זכה לתשובה על מכתביו. למרות זאת נראה, כי טיעונו נתקבלו על דעת כמה מהחברים בהנהלה הציונית. למשל שמריהו לוינ, שמפאת מחלה לא השתתף בדיון על החינוך בוועידת לונדון בפברואר—מארס 1919, היה בדעה, 'שאינ לפנינו דרך אחרת, כי אם לתת ל'מזרחי' אוטונומיה גמורה בענין בתי-הספר שלו, כמובן במסגרת התביעות העיקריות של ההסתדרות הציונית'.⁵¹ שמריהו לוינ עמד אז בראש מחלקת התרבות של ההסתדרות הציונית בלונדון, שזקקמה זה מקרוב. 'המזרחי' לא האמין, כי שמריהו לוינ יתיחס באהדה לשאיפותיו ותבע, כי איש מן 'המזרחי' ישרת לידו. לדעתו הוא זכאי לייצוג פאריטיטי במחלקת התרבות, כפי שהיה לו בוועדת התרבות שקמה לפני המלחמה, על-פי התלטת הוועד הפועל הציוני בנובמבר 1911. שמריהו לוינ היה מוכן להסכים ולהיענות לתביעה.⁵² 'המזרחי' לא קיבל תשובה, ולכן חזר ופנה בתביעותיו להנהלה הציונית ב-30.9.1919. קדמה למכתב שיוזם בברלין בין הנהלת 'המזרחי' והד"ר א' האנטקה. בעקבותיה כתב האנטקה ללונדון, למחלקת הארגון, ליעקבסון ולשמריהו לוינ, והביע את דעתו כי רצוי להיענות לדרישות 'המזרחי'. האנטקה שוכנע, כי צעירים רבים מהוגי האורתודוקסים, שאינם ציונים, מתקרבים למפעל הארצישראלי ורצוי לחזק בקרבם את השפעת 'המזרחי'. העזרה העיקרית ל'מזרחי' תהיה בהיענות לתביעותיו בתחום החינוך. האנטקה הוסיף, כי כיון שממילא יהיה הכרח להיענות ל'מזרחי', יהיה בזה גילוי של תבונה פוליטית אם הדבר ייעשה בהקדם.⁵³ יעקבסון היה בדעה, כי יש להיענות לדרישות 'המזרחי', לרבות הדרישה בדבר שתי מערכות

49. אצ"מ Z3/690.

50. ראה, למשל, מכתבו של הרמן שטרוק אל ד' יעקבסון מ-1.10.1919, אצ"מ Z4/2791.

51. ראה התוספת בכתב-ידו במכתבו אל לוריא מיום י"א בתמוז תרע"ט — 9.7.1919.

אצ"מ Z2/77II.

52. ראה מכתבו של שטרוק, יושב-ראש 'המזרחי' העולמי, אל הנהלה הציונית בלונדון, מיום 30.9.1919, אצ"מ Z3/690. 'המזרחי' הועיד את המשרה לרב ד"ר ישראל רבין, ראה מכתבו מיום 10.8.1919 אל שטרוק, אצ"מ Z4/2791. השאלה נפתרה בדרך אחרת: הוחלט לסגור את המחלקה בלונדון, להעבירה לירושלים ולהעמיד בראשה את אוטיש-קן. אוטיש-קן היה מקובל על 'המזרחי'. ראה מכתבו של יעקבסון מיום 20.10.1919 אל האנטקה, שם.

53. המכתבים כמעט זהים בתוכנם, והם מיום 8.10.1919, אצ"מ Z3/929. דברים ברוח דומה נאמרו גם עליידי אחרים, ראה, למשל, דברי א' קליי בישיבת הוועדה הפועל הציוני (11.2.1920), אצ"מ Z3/458.

חינוך, אבל הוא לא קיבל את הדרישה, כי חברי 'המזרחי' יתקבלו כפקידים במשרדי ההסתדרות הציונית מיטם חברותם במפלגה.⁵⁴

לחץ 'המזרחי' על ההנהלה הציונית גבר עם התקרב מועד הוועידה העולמית של 'המזרחי', שעמדה להתכנס באמשטרדם בינואר 1920. קדמה לה ועידה מיוחדת של 'המזרחי' באנגליה, שהתכנסה בלונדון ב־2.11.1919, ובה נשמעה תביעה נמרצת לחופש מוחלט בענייני חינוך בארץ־ישראל בהתאם להחלטות הוועידה בלונדון במאוס 1919. היו שתבעו לפרוש מההסתדרות הציונית, אם התביעה לא תוקבל. בסוף הדיון ביום הראשון של הוועידה הוחלט לתבוע את ביצוע החלטת לונדון ולזכות את ההחלטה בדבר 'צעדים נוספים' עד לאחר הישיבה עם באי־כח ההנהלה הציונית שעמדה להחליט למחרת היום.⁵⁵

בישיבה ב־3.11.1919 השתתפו מטעם ההנהלה הציונית ג' סוקולוב, הד"ר יעקב סון, בוריס גולדברג והד"ר פייבל, ומטעם 'המזרחי' הרב ד"ר שניפלד ופרבשטיין. הרב שניפלד הודיע על החלטת 'המזרחי' יום קודם, התובעת הגשמת החלטת לונדון: הנהלת החינוך בארץ־ישראל תהיה בידי ועד חינוך כללי ובידי ועד חינוך 'המזרחי', וכל בתי־הספר האורתודוכסיים יהיו כפופים לאהרון. בנוסף לכך דרשו שיקם ועד עליון ובו ייצוג פאריטטי של שני הוועדים הנזכרים. הד"ר יעקבסון ענה, כי הוחלט על שני ועדים־מפקחים ולא הוחלט על ועד עליון פאריטטי. המשתתפים בישיבה הגישו לסיכום האומר, שאין עוד השיבות לוועד העליון מהטעמים הבאים: הגוף העליון הוא עכשיו ועד הצירים שהתארגן מחדש ובו מיוצג גם 'המזרחי'; בראש מחלקת החינוך של ועד הצירים יעמוד אוסישקין, ש'המזרחי' נותן בו אמן מלא. חברי ההנהלה הציונית ציינו, כי הקמת ועדה פאריטטית עם 'המזרחי' עלולה לפתוח פתח לתביעה לוועדות פאריטטיות, על־ידי קבוצות אחרות בעלות השקפות מיוחדות בענייני חינוך. לאור הנימוקים שהושמעו הסכימו באי־כח 'המזרחי' להסתפק בהסדר, שלפיו יגיש הוועד המפקח החדש את תקציבו לראש מחלקת החינוך בוועד הצירים ולא לוועד החינוך, כפי שהיה נהוג. פרוטוקול הישיבה הועבר לוועד הצירים ולאוסישקין. האהרון התבקש לקבוע סדרים ברוח ההחלטה.⁵⁶ בסיכום נתמלאה דרישתו העיקרית של 'המזרחי' לעצמאות בחינוך הדתי בארץ־ישראל, שמצאה ביטוי בוועד־מפקח אוטונומי הקשור בענייני תקציב לוועד הצירים בלבד ולא לוועד החינוך. ייאמר כבר עתה, כי בעצם הימים שבהם סיכם סוקולוב, בשם ההנהלה הציונית, כפי שסיכם, ניהל אוסישקין, בשם ועד הצירים, משא־ומתן בארץ־ישראל עם 'המזרחי' ועם אחרים, והציע תכנית משלו לארגון החינוך, כפי שנראה להלן.

הוועידה העולמית הראשונה של 'המזרחי', אחרי מלחמת־העולם, נערכה באמרשטרדם ב־14—21 בינואר 1920. שאלות החינוך חפסו מקום נכבד בדיוני הוועידה. בישיבת המליאה דיווח הרופ' פיק על הדיונים בוועדת החינוך של הוועידה ואמר:

54. המכתבים להאגנקה מיום 20.10.1919, והמכתב אל ועדת הארגון מיום 21.10.1919, אצ"מ Z4/2751.

55. ראה דין־וחשבון מהוועידה מיום 23.12.1919 (בשכפול), אצ"מ Z4/553.

56. הפרוטוקול בגרמנית, אצ"מ Z4/553, וראה נספח ג' למאמר זה.

'המזרחי' המיס-דעים עם ההסתדרות הציונית בפעולתה הפוליטית, מה שאין כן בפעולתה בתחום החינוך. הוא הציע לדרוש ביצוע החלטת ועידת לונדון ממאוס 1919, כלומר הקמת שני ועדי חינוך. אם ההחלטה לא תבוצע בתוך חודשיים, יאלץ 'המזרחי' לקחת לידי את החינוך הדתי בארץ-ישראל, ללא תלות בתנועה הציונית. אחריו הסביר הרב שנפלד את תוכן סיכום הישיבה עם סוקולוב ב-3.11.1919 (ראה לעיל), שאישרה, לדעתו, את עיקרי החלטת לונדון. החלטה זאת לא הוצאה עדיין אל הפועל, לדעת הרב שנפלד, משום התנגדותו של אוסישקין. אוסישקין הציע הקמת ועד חינוך המורכב מבאיי-כח המורים, ההורים וההסתדרות הציונית, ובו יהיו האורתודוקסים מיוצגים בשליש מחבריו בלבד. (בהצעת אוסישקין נעסוק בפרוטרוט להלן). הרב שנפלד קבע, כי 'המזרחי' עשה הכל כדי להגיע לפתרון בדרכי שלום, אך ללא הועיל. בוויכוח הממושך בוועידה נשמעה גם דעה קיצונית, שתבעה, כי כל החינוך של ההסתדרות הציונית חייב להיות דתי-לאומי ובית-ספר 'חופשי' ייפתח רק לפי הדרישה המפורשת של קבוצת הורים. מאידך נשמעו גם דעות מתונות, כדעתו של הרב ד"ר רבין, שהציע, כי אם ההנהלה הציונית לא תיענה, מוטב ל'מזרחי' שיעסוק בלימודי-הקודש ויניח את לימודי-החול לוועד החינוך הקיים. בסוף הדיון נתקבלה ההחלטה האולטימטיבית, כפי שהציגה הפרופ' פיק.⁵⁷

החלטת ועידת אמשטרדם בדבר שני ועדי חינוך נתקלה בהתנגדות בין צעירי 'המזרחי' בגרמניה, כי ראו בה החלטה העלולה לפלג את העם, והם קיימו אספות מחאה ותבעו שמירה על אחדות העם היהודי.⁵⁸ ברם, יש לציין, כי ההחלטה בדבר האולטימטום להנהלה הציונית התקבלה בוועידת אמשטרדם על דעת כל משתתפיה. בעקבות הוועידה התקיימה שיחה בין וייצמן ושמריהו ליון מטעם ההנהלה הציונית והרב שנפלד ושטרק מטעם 'המזרחי' ואחריה, בו' באדר תר"פ (26.2.1920), שלחה הנהלת 'המזרחי' מכתב אל וייצמן ובו חזרה על התביעה להקמת שני ועדים מפקחים אוטונומיים וועד מנהל פריטי. 'יחד עם כבודו', נאמר בהמשך המכתב, 'הגנו מביעים את תקוותנו, כי בהיותו בארץ-ישראל יעלה בידו, על-ידי שיחה עם מנהלנו הנכבד, מר אוסישקין, בעתיד הקרוב לסדר את שאלת החינוך במובן הנזכר'.⁵⁹ 'המזרחי' המשיך לעמוד על תביעתו, והשאלה הגיעה לידי הכרעה בוועידה הציונית בלונדון ביולי 1920, כפי שנראה להלן.

בהשפעת ההתעוררות הציונית הכללית שלאחר המלחמה התחזק 'המזרחי' בארץ ובתוך-לארץ. על-פי ניסוח אחת החלטות בוועידת אמשטרדם 'רכש "המזרחי" את המנהיגות של כל הארגונים האורתודוקסיים בכל הנוגע לעבודה בארץ-ישראל'.⁶⁰ יחד עם זאת לא הכירו 'אגודת ישראל' והיהדות האורתודוקסית הרחבה ב'מזרחי'.

57. ראה הפרוטוקול וההחלטות (באנגלית) אצ"מ Z4/553, Z4/2934. וראה הארץ, ט"ו שבט תר"פ — 5.2.1920; המזרחי, וארשה, י"ג אדר תר"פ, Die Jüdische Presse, 6.2.1920

58. השוהה Jüdische Rundschau, 13.2.1920.

59. המכתב באנגלית, אצ"מ Z3/555, ובעברית הודפס ב'המזרחי', ורשה, ו' ניסן תר"פ.

60. ראה הערה 57.

כאשר נתכנסה בציריך, אחרי המלחמה, ועידה של היהדות האורתודוקסית לא הוזמן אליה 'המזרחי', והדבר הרה ל'ו מאד. נראה לו, כי תביעות קיצוניות מהסתדרות הציונית בתחום הדת ובתחום החינוך יכלו 'להכשיר' אותו בעיני הרבנים האורתודוקסים במזרח אירופה ובמרכזה ובעיני 'אגודת ישראל' ויכלו לתת לו דריסת רגל והשפעה בקרב ההמון היהודי התרדי הרחב.⁶¹ ההנהגה הציונית באירופה נטתה להיענות לכמה וכמה מתביעות 'המזרחי', כי גם היא 'שוכנעה', שהמפתח אל היהדות האורתודוקסית באירופה הוא בידיו, ועל כן מן הראוי יהיה להעניק לו את התנאים הנאותים, שיאפשרו הדירה לחוגים, שאליהם לא יכלה להגיע הציונות החילונית. אחד התנאים — ואולי החשוב ביותר — אוטונומיה בחינוך הדתי בשליטה של 'המזרחי'.

ג.

'המזרחי' לא היה הגוף היחיד, שתבע ארגון מחדש של מערכת החינוך הלאומית ושינויים בסדרי ועד החינוך שליד המשרד הארצישראלי. בפי הדי'ר לוריא עצמו היו קובלנות על ועד החינוך: לא נקבעה דרך שיתוף הפעולה בינו לבין הוועד, בין ועד החינוך ובין הסתדרות המורים, ובין החרדים; לעתים התקשה לאסוף את חברי ועד החינוך ונאלץ לפתור שאלות ולהחליט החלטות חשובות על דעת עצמו; שאלת סידור הנהלת החינוך נדחתה כדי פעם, כפי שנדחו שאלות חשובות אחרות של היישוב, עד שהבעיות הפוליטיות הכלליות של הארץ יבואו על פתרונו; לדעת לוריא טעונה הנהלת החינוך שינוי ושיפור שאין לדחותם עוד.⁶² גם בהסתדרות המורים לא היתה נחת. חבריה התלוננו על היחס הביורוקרטי של ועד החינוך ועל דחיקת רגלה של הסתדרות המורים. 'היחסים בין מרכז המורים ובין ועד החינוך אינם ברורים להלכה ולמעשה כמעט שאינם', כתב 'הפועל הצעיר', 'באותה מידה שישנם הרי הם בהטיית חסד מצד מנהל ועד החינוך למרכז המורים, שהיה לפנים ראשו. הוא במקרים ידועים מתייעץ עם מרכז המורים, ביחוד בשאלות שהוא עצמו מתקשה בהן, אבל ברוב המקרים אינו מתייעץ עם מרכז המורים ורשאי הוא שלא להתייעץ אמו בשום מקרה'.⁶³

61. *Die Jüdische Presse*, 14.2.1919; בחדש מאי של אותה שנה התנהל בברלין משא-ומתן בין 'אגודת ישראל' ו'המזרחי' (שם), (23.5.1919). על המאבק בין שני ארגונים אלה, מיד אחרי מלחמת-העולם, ראה הרב מאיר בר-אילן (ברלין), מוולוז'ין עד ירושלים, ב', תל-אביב תשל"א, עמ' 604 ואילך. לקיצוניות בדרישות 'המזרחי' מההסדרות הציוניות ראה דברי המבוא של נ' קצבורג, שם, עמ' 12, וראה מאמרו 'המזרחי, הציונות והיהדות הדתית', מצפה, תשי"ג. והשווה יעקב רוזנר, זכרונות, תל-אביב תשנ"ו, עמ' 285 ואילך.

62. ראה דרי'ה של לוריא על החינוך בארץ-ישראל, כסלו תר"פ, אצ"מ Z4/1127.

63. תמידי (י' אהרנבוין), 'לעניני השעה', הפועל הצעיר, י' אלול תרע"ט (5.9.1919). לפרשת היחסים בין לוריא, ועד החינוך והסתדרות המורים ראה פנקס הפרוטוקולים של מרכז המורים, ניסן תרע"ט—השון תרפ"א, אה"מ 529/ממ. המובאות להלן משיבות המרכז הן מפנקס זה. כמובן ראה פרוטוקול מועצת המורים ניסן תרע"ט, אה"מ

שאלת ועד החינוך נדונה במועצה של הסתדרות המורים בניסן תרע"ט. לוריא הציע, כי ועד הצירים ימנה מנהל ומפקח ולידם יהיה ועד חינוך ובו שלושה נציגים לציבור וארבעה נציגים למורים. תגובות המורים להצעה היו מגוונות. מייעוט חזר ודרש להחזיר את ניהול החינוך למרכז המורים יוצרי החינוך העברי בארץ ישראל. ד"ר א' בירם⁶⁴ הציע לבטל לחלוטין את ועד החינוך, שהיה מכשיר מועיל כל עוד מספר בתי-הספר היה קטן. לדעתו, רצוי להפקיד את ענייני ניהול החינוך בידי פקידים. שלא כעסקנים, יהיה כל זמנם של הפקידים מוקדש לחינוך ואפשר לדרוש מהם אי-מפלגתיות. בירם לא הסכים להקמת ועד מפקח מיוחד לחרדים, כי לדעתו אין להעמיד את החינוך, לא של החרדים ולא של אחרים, תחת פיקוח של 'בעלי-בתי' ומוטב שבכפופות למנהל הראשי תהיה לשכה מיוחדת לענייני בתי-הספר של החרדים. ועוד הציע בירם, כי ליד מחלקת החינוך תוקם מועצה בת חמישים חברים, ששלושים מהם מהמורים, ועשרים — מהציבור; והיא תהיה 'הפרל-מנט של בתי-הספר'. הצעה דומה להצעת בירם הציע הד"ר י' מהרשיק. לדעתו יעמוד לרשות הציבור מיגוון של מוסדות חינוך, כלליים וחרדים, לרבות מוסדות של תלמוד-תורה, הכל במסגרת אחת ובידי ההסתדרות הציונית. בראש מערכת החינוך תעמוד פקידות המתמנה בידי ההסתדרות הציונית והאחראית לפניה. לידה תהיינה שתי מועצות, אחת לבתי-הספר הכלליים ואחת לבתי-הספר החרדיים. כל מועצה תהיה בת תשעה חברים, שלושה-שלושה מבאיי-כח ההסתדרות הציונית, המורים העובדים בבתי-הספר והציבור המקומי או ההורים.⁶⁵

על-פי ההצעות והדיונים ניתן לסכם את עמדת רוב המורים כלהלן: הם קיבלו את הקיום הנפרד של בתי-ספר כלליים ודתיים. הם רצו, שלכל בתי-הספר תהיה מסגרת מנהלית אחת, והסכימו שבתוכה תהיה מסגרת-משנה, שתדאג לבתי-הספר החרדיים. האחריות על מערכת החינוך צריכה להיות בידי ההסתדרות הציונית. לא הגיעו לסיכום בשאלה — מה יהיו חלקה והשפעתה של הסתדרות המורים בהנהלת החינוך.

ההצעות השונות לארגון מחדש של הנהלת החינוך, ובתוכן הצעת לוריא, נדחקו מפני ההצעה שהציע, כעבור זמן קצר, מ' אוסישקין בשם ועד הצירים. אוסישקין התנגד להקמת שני ועדי חינוך נפרדים ונראה, כי בעטיים של לחץ 'המזרחי' של הדיונים בהסתדרות המורים ושל אי-הנחת מוועד החינוך החליט לפתור את הבעיה בכוח בארץ-ישראל.

519/1 ממ (להלן: מועצת ניסן תרע"ט) ו'פרטיכל של ועידת באיי-כוח המורים שהיתה בימי ל' כסלו, א' ריב' סבת התר"פ, מכתב חוזר מאת מרכז הסתדרות המורים בא"י, יפו, ניסן-אייר תר"פ (להלן: ועידת הנוכה תר"פ).

64. הד"ר בירם היה אז סגן מנהל בבית-המדרש למורים העברי בירושלים וממלא מקומו של דוד ילין בהיעדרו.

65. הד"ר מהרשיק היה מתרע"ט מנהל בית-הספר 'התכנוני' של 'המזרחי' ביפו. ראה תזכירו אל ועד הצירים, סיון תרע"ט, אצ"מ ח' L4/665, ודבריו בוועידת הנוכה תר"פ של הסתדרות המורים. וראה בספרו כתבים (בעריכת ש"ב פלדמן), ירושלים תשי"א. מהרשיק התנגד לתביעת 'המזרחי' להקמת שני ועדי חינוך.

בכ"ט בתשרי תר"פ (23.10.1919) כתב אוסישקין מירושלים לשמריהו לוינ בלונדון, כי הוא מקיים משא-ומתן עם ראשי 'המזרחי', עם מרכז המורים ועם הד"ר לוריא וועד החינוך בדבר יצירת הנהלה מאוחדת לחינוך. 'אייאפשר לברוא שתי יחידות בארץ-ישראל, שתמיד תתנגשנה אחת עם חברתה. נחוץ למצוא את אותה הדרך המאוחדת, אם גם לכל קבוצה תינתן הופשה כללית בעניינים שלה בבית-הספר, כתב אוסישקין. עדיין אין הסכמה כללית ויש תיכוכים, אך תקוותו היא שבסוף יבואו כל הצדדים לידי הסכמה ובקרוב יזמין את כולם לישיבה משותפת.⁶⁶

בהמשך המשא-ומתן זימן אוסישקין בג' בכסלו תר"פ (25.11.1919), בשם ועד הצירים, לישיבה ביפו את באי"כח הוועד הזמני, שייצג את הישוב, את ועד החינוך, את מרכז המורים ואת מרכז 'המזרחי'.⁶⁷ אוסישקין פתח והודיע, כי בישיבה זו לא יוכלו להתקבל החלטות ברוב דעות וביקש, כי למען טובת החינוך יבואו הנאספים להסכמה בענין ההנהלה העליונה של החינוך בארץ-ישראל. בתי-הספר בארץ נחלקו לכליים ולדתיים, הסביר אוסישקין, אבל אין להסכים לשתי רשויות נפרדות. 'באנו אל הארץ לאחד ולא ליצור פירוד מלכתחילה. על כן הציע הנהלה אחת וועד חינוך אחד, לפי המתכונת הבאה:

הנהלה — בת שלושה חברים: מנהל ראשי ושני סגנים; אחד מפקח על בתי-הספר הכלליים ושני על בתי-הספר החרדיים. שלושת חברי הנהלה ימונו בידי ועד הצירים ולפניו הם אחראים.

ועד החינוך — בן תשעה חברים: ייבחרו שלושה שלוושה בידי ועד הצירים, הסתדרות המורים והציבור בארץ (כלומר בידי אספת הנבחרים, ועד להקמתה — בידי הוועד הזמני). שלושה גופים אלה יהיו 'אדוני החינוך'. לפיכך רצוי שלא כל באי"כח ועד הצירים והציבור יהיו מורים.⁶⁸ לכל הפחות אחד מכל שלושה שייבחרו צריך להיות רצוי לחרדים ובסך הכל שליש מהחברים יהיו מהחרדים. לחרדים תינתן אוטונומיה שלמה הנתונה בידי שלושת החברים החרדים וסגן-המנהל החרדי. במקרה של חילוקי-דעות בין הנהלה וועד החינוך יכריע ועד הצירים. ועד החינוך יתאסף אחת לחודש. אחת לשנה, בט"ו באב, תתאסף מועצה גדולה, שבה ישתתפו באי"כח הציבור והמורים; היא תשמע דין-וחשבון מפעולות הנהלה ותדון בתכנית הפעולה לשנה הבאה. למועצה דעה מיעצת ומשקלה הוא פועל-יוצא מכותה המוסרי. אוסישקין סיים את דברי הפתיחה באמרו, כי הביא את ההצעה בשם כל חברי ועד הצירים וביקש מהנוכחים, שלא להביא לידי פירוד בחינוך ושלא לגרום, הלילה, אסון.

66. אצ"מ ח' L4/814.

67. השתתפו בישיבה: מ' אוסישקין, הד"ר י' טהון, דוד ילין, ב' יפה, הד"ר י' לוריא, הד"ר י' מהרשק; בשם מרכז המורים: י' יחיאל, ר' סופרמן ור' סברדלוב; בשם 'המזרחי': הרב י"ל הכהן פישמן, הרב עזריאל, הד"ר מירקין, א' ליב וי' רדלריפלדמן. הנאמר להלן על ישיבה זו הוא על-פי הפרוטוקול באצ"מ Z4/2934.

68. מימי ייסוד הסתדרות המורים בתרס"ג היו לאוסישקין דעות מגובשות על ארגון החינוך בארץ-ישראל. הוא לא רצה לתת למורים משקל יתר בניהול ענייני החינוך. ראה מאמרו 'בתי-הספר בארץ-ישראל', ספר אוסישקין, ירושלים תרצ"ד, וראה הערה 6.

כאשר התחיל הדיון הודיעו באי-כח מרכז המורים, כי אין להם ייפוי-כח מהסתדרותם להחליט וביקשו דחיה עד לאחר ועידת באי-כח המורים בחנוכה.⁶⁹ אוסיש-קין דחה את הבקשה וטען, כי באי-כח 'המזרחי' עומדים לצאת ללונדון ושם ידונו בשאלה וגם הדי"ר לוריא דורש החלטה, כי אי-אפשר לעמוד בתנאים שבהם פועלת ההנהלה.

נראה כי באי-כח המורים הסכימו לעיקרי הצעת אוסישקין. השגותיהם היו: (א) ההצעה נותנת השפעת-יתר לוועד הצירים, הממנה מחצית ממספר החברים. (שלישה חברי ההנהלה ועוד שלושה מבין חברי ועד החינוך). רצוי לפיכך שההנהלה תיבחר בידי ועד החינוך ותאושר בידי ועד הצירים. (ב) המורים יבחרו את נציגיהם לפי כישוריהם בלבד. הם לא יסכימו לבחור נציג משום שהוא דתי. (ג) יש לחפש דרך להגברת השפעת המורים וביחוד בתחום הפדגוגי.

דוד ילין העיר על הסמכות היתירה שתהיה בידי ההנהלה לעומת הסמכויות שבידי ועד החינוך. הדי"ר י' מהרש"ק שיבת את ההצעה על שאין בה שני ועדי חינוך נפרדים, אך תבע שני ועדים מפקחים, כי אין ועד אחד יוכל לדון בענייניהם של בתי-ספר כלליים ודתיים כאחד. ב. יפה, לעומת זאת, התנגד למתן מעמד מיוחד לחרדים.

באי-כח 'המזרחי' טענו, שלגבי דדם נופלת הצעת אוסישקין מהחלטת לונדון (מארס 1919). האחרונה נתנה אוטונומיה לבתי-הספר הדתיים ויצוג שווה בהנהלה העליונה לדתיים וללא-דתיים. האוטונומיה דרושה גם כלפי-חוץ, כי בלעדיה לא יתן ציבור החרדים אמון ב'מזרחי'. ואילו הצעת אוסישקין מעניקה לדתיים ייצוג של שלישי בלבד.

בשלב מסוים של הדיון פסק אוסישקין, שהוויכוחים נגמרו וסיכם את הישיבה. הוא קיבל שתים מההצעות שהושמעו: ועד החינוך יביא לאישור לפני ועד הצירים את המועמדים למשרות ההנהלה; המפקח הדתי יוצע בידי הדתיים. לעומת תביעת 'המזרחי' העמיד אוסישקין מה שהגדיר כתביעת הציבור היהודי הרחב בעולם, הדורש כי בארץ-ישראל 'נבנה בית אחד ולא שני בתים'.⁷⁰

נראה כי באי-כח 'המזרחי' בישיבה לא קיבלו ואף לא דחו את הצעת אוסישקין ולקחה עמם לוועידה העולמית של 'המזרחי'.⁷¹ ראינו לעיל, שוועידת אמשטרדם של 'המזרחי' (כ"ג בטבת תר"פ, 14.1.1920) התנגדה להצעת אוסישקין וחזרה

69. יום לפני הישיבה הזאת (ב' בכסלו תר"פ) שמע מרכז המורים על ההצעה מפי לוריא. היו חילופי-דעות, אך לא נתקבלו החלטות. שאלת הנהלת החינוך בדונה גם בוועידת חנוכה של המורים (ראה הערה 63), שם סוכם שבשאלה חשובה כזאת ניתן להחליט רק ב'אסיפת המורים'. ה'אסיפה' הראשונה, אחרי המלחמה, התקיימה באלול תר"פ ביפו. דומה כי אביעזר ילין טעה, כאשר הכניס את ועידת מורי יהודה בניסן תרע"ח במנין 'אסיפות המורים'. ראה 'ההסתדרות, ארגוניה ומפעליה', ספר הויבל של הסתדרות המורים תרס"ג-תרפ"ח, ירושלים תרפ"ט, עמ' 401.

70. על-פי בימות מד, א.

71. 'הארץ' דיווח על הישיבה (ח' כסלו תר"פ — 2.12.1919), כי 'המזרחי' הסכים להחליטה ויש תקווה לסידור ענייני החינוך בשלום. בפרוטוקול נאמר שמשותפי הישיבה הסכימו להצעת אוסישקין ו'המזרחי' לא התנגד ועוד יודיע החלטתו.

ותבעה ביצוע לאלתר של החלטת ועידת לונדון האחרונה, כלומר — הקמת שני ועדי היגוץ. אוסישקין התעלם מהחלטת 'המזרחי' והמשיך בארץ-ישראל במאמציו להוציא את תכניתו אל הפועל. הוא לחץ על מרכז המורים ודרש ממנו הודעה, שישתתף בוועד החינוך במתכונתו החדשה. המרכז נענה וביקש בוועד הצירים להפעיל את ועד החינוך.⁷² כינוס ועד החינוך התעכב עד אשר הוועד הזמני בחר באספתו העשירית את באי-הכח שלו.⁷³ או הנדרו אוסישקין וכינס את ועד החינוך החדש ב"ג באדר תר"פ (3.3.1920). חבריו היו: באי-כח המורים — הד"ר א' בירם (חיפה), דוד ילין (ירושלים), הד"ר ב' מוסגזון (יפו); באי-כח הוועד הזמני — הרב מ' אוסטרובסקי, רחל כצנלסון, ב' יפה; באי-כח ועד הצירים — הרב יעקב מאיר, רא"מ ליפשיץ, הד"ר י' צירניבסקי; מנהל מחלקת החינוך היה הד"ר י' לוריא ולידו אוורקובסקי (עזריהו). יש לציין, כי מבין נציגיו בחר ועד הצירים ינניים שהיו מקובלים על 'המזרחי', כדי לפצותו על כך שהסתדרות המורים לא בחרה בבאי-כח חרדי לפי טעם 'המזרחי'. נראה כי דוד ילין, אף שהיה שומר-מצוות, לא מילא את התנאי.⁷⁴

אחרי דברי פתיחה כפי אוסישקין הציע לוריא את התפקידים העומדים לפני ועד החינוך ואת דרכי עבודתו. לדעתו שומה על ועד החינוך לאישר תקנות ותכנית לבתי-הספר, להכין תקציב בעזרת ההנהלה ולאשרו, למנות את מנהלי בתי-הספר, לפטר מורים ולהעבירם ממקום למקום. הוועד יתאסף אחת לחודש ויקיים קשר עם ההנהלה. כל ענייני המינהל יהיו בידי ההנהלה, וועד החינוך ייעזר בה ובמשרדה. לכמה מחברי הוועד היו השגות על הצעת לוריא. ד"ר מוסגזון טען, כי לוריא הזכיר רק את השאלות המטרידות אותו, ובוה צימצם את היקף תפקידי ועד החינוך. אחרים ביקשו להבהיר את היחסים בין ועד החינוך וההנהלה. ילין ואחרים טענו כי ועד החינוך צריך להיות מוסד אוטונומי, בלתי-תלוי בהנהלה, ולשירותו חייבת לעמוד לשכה מיוחדת. לוריא ואוורקובסקי התנגדו להצעה וטענו נגד כפילות במזכירות.

נראה כי הוויכוח התחדד ואוסישקין התערב ופסק בשם ועד הצירים שוועד החינוך יהיה אחראי לפני בוחריו ובמידה ידועה [?] לפני ועד הצירים. ההנהלה תהיה אחראית לפני ועד הצירים בלבד; היא אכסוטיבה של ועד הצירים ולא של ועד החינוך! המינהל יהיה כולו בידי ההנהלה, וועד החינוך יפעל באמצעותה, ואין ליושב-ראש ועד החינוך צורך במזכירות מיוחדת.

72. ראה ישיבת מרכז המורים מיום י"ח בטבת תר"פ (9.1.1920) וישיבת ועד הצירים ב"ט שבט תר"פ (18.2.1920), אצ"מ 24/5048. אותה שעה ניהל מרכז המורים משאר ומתן עם אוסישקין על תנאי המשכורת ועל ההכרה בחוב למורים מימי המלחמה. אוסישקין נהשב כנוטה הסד לתביעות המורים.

73. ראה 'הארץ', י"ד אדר תר"פ (4.3.1920).

74. לימים הצטרף למחלקת הו"ר א"מ דושקין ובתר"פ גוסף המפקח על בתי-הספר לזרדים הר"ר א' שנפלד. ראה ישיבת מרכז המורים ב"א באדר תר"פ והשווה י' לוריא, החינוך בארץ-ישראל, הוברת ב', תל-אביב תרפ"א. קטע מהפרוטוקול של הישיבה הראשונה של ועד החינוך ראה אצ"מ S2/91.

אין בידנינו הפרוטוקול המלא של הישיבה. בקטע שלפנינו בולט היחס האמבי-וואלנטי של ההנהלה אל ועד החינוך, וניתן להבין שבהרצאת הפתיחה לא רצה לוריא להתחייב על חלוקת התפקידים. הדבר לא נעלם מעיני התברים בוועד החינוך. הד"ר בירם דיווח למרכז המורים על התרשמותו מהישיבה הראשונה של ועד החינוך וכתב ב"ח באדר תר"פ (8.3.1920): 'לפי כל מה שאני רואה ישנה שאיפה מוחלטת גם מצד ועד הצירים וגם מצד מנהל "מחלקת החינוך" לעשות מ"וועד החינוך" דבר נספח למחלקת החינוך. אין צורך להדגיש שאנו המורים צריכים לעמוד על אוטונומיה גמורה של ועד החינוך'. בהמשך המכתב הודיע בירם, כי בשיתוף עם דוד ילין ובהסכמתה של רחל כצנלסון ניסח את התביעות הבאות: (א) משרד מיוחד לוועד החינוך; (ב) תקציב מיוחד לוועד החינוך לכיסוי הוצאות פעולותיו; (ג) שיתוף יושבי-ראש ועד החינוך בדיון בוועד הצירים בשאלות השנויות במחלוקת בין ועד החינוך ומחלקת החינוך; (ד) יושבי-ראש ועד החינוך יקבל מידע שוטף מהנהלת המחלקה; (ה) ועד החינוך רשאי לקבל מכתבים ישירות (כלומר שלא באמצעות מחלקת החינוך). לבסוף ביקש בירם מהמרכז תמיכה בעמדה זאת. נראה לו כרצוי, שבאייכח המורים בוועד החינוך יפעלו על-פי הוראות המרכז ובהסכמתו⁷⁵ להלן נראה, כי רוב הצעות בירם-ילין נתקבלו והוכנסו לתקנות ועד החינוך.

על עבודת ועד החינוך העיב הצל של ההחלטה הקיצונית של 'המזרח' בוועידתו העולמית באמשטרדם (ראה לעיל). בגללה עזב הרב אוסטרובסקי את ישיבת ועד החינוך בחודש אדר, ובישיבה בחודש סיון השתתף מתחרדים רק הרא"מ ליפשיץ, שהיה ידוע כתומך באחדות ועד החינוך.⁷⁶ למרות זאת ולמרות מאורעות הדמים בארץ-ישראל באביב תר"פ בגליל ובירושלים, המשיך ועד החינוך בעבודה מואצת, ובישיבתו בו' בניסן תר"פ (25.3.1920) אישר את 'תקנות ועד החינוך'. מבנה ועד החינוך היה נאמן להצעת אוסישקין, ושטחי הפעולה שלו היו גזורים לפי הצעת לוריא. בין השאר קובעות התקנות ועד מפקח על בתי-הספר של החרדים המורכב משלרשת באייכותם בוועד החינוך בצירוף המפקח החרדי. הסכמת ועד זה דרושה לכל העניינים המיוחדים לבתי-הספר החרדיים והוא מאשר את תכניותיהם ומפקח עליהם. המנהלים לבתי-הספר החרדים מתמנים בהסכמת הוועד המפקח, ומינוי מורים לבתי-הספר טעון הסכמת המפקח הדתי. התקנות אישרו את ההצעות, שהציעו בירם וילין בדבר זכויות יושבי-ראש ועד החינוך, בדבר התקציב לפעולותיו ובדבר קשרי המכתבים. הדרישה למשרד נפרד לא אושרה, והתקנות קובעות במפורש, שעבודת ועד החינוך נעשית במשרד מחלקת החינוך.⁷⁷

התקנות מטקפות את הכוונה לרכז את הסמכויות בידי מחלקת החינוך הממונה ולצמצם את סמכויות ועד החינוך הנבחר. הנהלת מחלקת החינוך מתמנה בידי ועד הצירים, היא הזרוע המבצעת שלו ורק לפניו היא אחראית. יש בתקנות ויתור בכמה

75. אצ"מ 445/7.

76. ראה וברי בו' מוסטון בישיבת מרכז המורים בכ' באדר תר"פ ודברי רחל כצנלסון, קונטרס מ"ג, עמ' 20. וראה הארץ, י"א בתמוז תר"פ (27.6.1920).

77. התקנות ממויות בהחינוך, ה', תרפ"א, עמ' 277; הארץ, י"ד בניסן תר"פ (2.4.1920).

מדרישות המורים העשויות לחזק את ועד החינוך לעומת ההנהלה, ברם, לא היה שום ויתור משמעותי על ריכוז הסמכות והפעולה בידי ההנהלה בלבד. התקנות מעידות על הרצון לשמירת האחדות בחינוך בארץ-ישראל במסגרת אתת בתוך ההסתדרות הציונית. יחד עם זאת הן אמורות להבטיח את האינטרסים המיוחדים של בתי-הספר הדתיים ומעניקות להם אוטונומיה במסגרת ועד מפקח מיוחד. נראה כי בעיני אוסישקין היה בזה הוויתור המירבי לדרישת 'המזרחי'. מן הראוי לשים לב, כי התקנות אינן מזכירות את 'המזרחי' בשמו ואינן נותנות לו מעמד מיוחד בחינוך.

בהקמת ועד החינוך ובהפעלת מחלקת החינוך של ועד הצירים במתכונת החדשה הצליח אוסישקין ליצור בארץ-ישראל עובדה מוגמרת, ונראה כי קיומה שבכוחה יהיה להקהות את הדרישות לאוטונומיה גמורה בחינוך תחת חסות 'המזרחי'. ואמנם 'המזרחי' לא מימש את איומו, וכשעברו חודשיים מאז קבלת ההחלטה בוועידה העולמית באמישטרדם בינואר 1920, לא 'לקח לידיו' את בתי-הספר החרדיים בארץ-ישראל. יחד עם זאת עמדה בעינה תביעת 'המזרחי' לביצוע החלטת לונדון (מארכ 1919) לפי פירוטו. 'המזרחי' לא קיבל את הצעת אוסישקין מטעמים רבים: ועד חינוך אחד, שבראשו יעמוד מנהל אחד, הוא, לדעתו, טכסיס פוליטי הבא לאחז עיני כל המפלגות. המנהל יהיה נוטה תמיד לצד הקרוב לרוחו ו'המזרחי' אינו רוצה להיות תלוי בהסדרו.⁷⁸ הצעת אוסישקין נתנה לחרדים רק שליש מן החברים בוועד החינוך, ואילו החלטת לונדון (1919) קבעה, לפי דעת 'המזרחי', ייצוג שווה לדתיים וללא-דתיים. זאת ועוד: הצעת אוסישקין לא נתנה ל'מזרחי' מעמד בארגון החינוך, חרף שאיפתו לשליטה או לפחות להשפעה ניכרת על החינוך. הרב י"ל הכהן פישמן (מימון), שגלהם בוועידת לונדון (1920) בכל עוז למען ועד חינוך נפרד לחרדים, נימק את עמדתו, בהביטו לאחור, בתשי"ו, כלהלן: 'הדגשתי לא פעם אהת בכתב ובעל-פה, כי החינוך שלנו צריך להיות כולו מזרחי בכל ההיקף והעומק [...] החינוך שלנו צריך שיהיה כולו [...] מגן-הילדים ועד בתי-הספר התיכוניים — הדור ברוח המפלגה שלנו, ברוח המזרחי. המורים בתוך מוסדות החינוך שלנו ואלה המפקחים עליהם מוכרחים הם בטבעם להיות נאמנים להסתדרותנו ולדעותיה והשקפותיה. מזרחיותו של המורה שלנו צריכה להיות תנאי עיקרי מוקדם כשהוא נכנס לשימש בתור מנהיג לילדינו הצעירים [...] המורה בבתי-הספר של המזרחי צריך להיות בעצמו מזרחי [...] הוא צריך להיות מאורגן ומחובר עם ההסתדרות שלנו לא חיבור מיכני, כי אם חיבור כימי, ומחובר ומקושר ומדובק עם המזרחי בחבלים של אהבה ובעבודות של מסירות-נפש. המזרחי צריך להיות נשמת-נשמתו של המורה, המנהל והמפקח במוסדות החינוך שלנו, עד כדי שישימש הוא דוגמא לתלמידיו-חניכיו במסי-

78. ראה המכתב (ללא תאריך) של הפרופ' ה' פיק מהלשכה הראשית של 'המזרחי' בלונדון אל הרב יעקב מאיר ואל דוד ילון, אצ"מ A153/120.

רותו להמזרחי. כך היתה דעתי והשקפתי, מן היום הראשון שהמזרחי התחיל לעסוק בעבודת החינוך בארץ ישראל.⁷⁹

ד.

שאלת ארגון החינוך בארץ-ישראל נדונה בוועידה הציונית השנתית — 'הקונגרס הקטן' — שהתקיימה בלונדון ב-7—22 ביולי 1920. מי שבאו להעריך ועידה זו דנו אותה לטוב. היא עמדה בצל הסכסוך בין ברנדייס ותכריו לבין וייצמן ותומכיו. היא הבליטה את המרחק בין ההישגים הפוליטיים מבחוז, ואי-היכולת לנצלם מבפנים; היא הראתה את הניגודים בין הישוב לבין וייצמן וועד הצירים, ועמדה בסימן הקשיים התקציביים, שהקטיגו את אפשרויות הפעולה. בסך הכל הכויבה הוועידה את באיה.⁸⁰

כנהוג בקונגרסים בחרה הוועידה בוועדת-משנה לענייני תרבות וזו התחלקה לשתי ועדות, אחת לענייני חינוך בגולה והשנייה לענייני חינוך בארץ-ישראל. יושב-ראש הוועדה האחרונה היה ב' מוסנון, מי שהיה אז גם יושב-ראש מרכז המורים. אין בדינו פרטים על הדיונים בוועדות המשנה. במליאה היו חילוקי-דעות עם הצירים האמריקאיים רק על סעיפי ההחלטה (9—11) העוסקים בתקציב. לעומת זאת לא היו ויכוחים בסעיפי ההחלטה שעסקו בארגון החינוך. ההחלטה היתה מושחתת על 'תקנות ועד החינוך', ונראה כי לא קמו עוררים על סעיפי 'התקנות' הדנים בתחומי הפעולה של ועד החינוך ובדרכי פעולתו, ועל כן אינם נזכרים בהחלטה החדשה. זאת כוללת רק אותם סעיפים שהיו שנויים במחלוקת ובסופו של דבר הוכנסו בהם שינויים. להלן שמונת הסעיפים האופראטיביים מההחלטה שנתקבלה בלונדון ביולי 1920 ולידם מביאים אנו, להשוואה, את הסעיפים המקבילים מתוך 'תקנות ועד החינוך'.⁸¹

79. 'תולדות המזרחי והתפתחותו', ספר המזרחי, ירושלים תשי"ו, עמ' רמ"ה—רמ"ו. ההדגשות במקור.

80. פרוטוקול הוועידה ראה אצ"מ ZA/241/19. להערכת הוועידה ראה ב' כצנלסון 'ועידת לונדון', כתבי ברל כצנלסון, א', (ללא תאריך). י' אהרונוביץ, 'ימה עתה', הפועל הצעיר, כ"ז אליל תר"פ (10.9.1920); מ' גליקסון, 'הוועידה השנתית בלונדון', הארץ, כ' אלול תר"פ (3.9.1920); 'על המשבר לאחר ועידת לונדון', מקלט, תשרי—כסלו תרפ"א, בכתבי מ' גליקסון א', תליאביב תשכ"ג; וראה: A. Böhm, Die Zionistische Bewegung, II, Jerusalem, 1937, p. 108; וכן: יונתן שפירא, 'המחלוקת בין היים וייצמן לבין לואי ברנדייס', הציונות ג', תל-אביב תשל"ד. למערכת היחסים בין הישוב על מפלגותיו וועד הצירים, ראה יצחק גיל-הר, 'התארגנות הנהגה עצמית של הישוב בארץ-ישראל מראשית השלטון הבריטי עד לאישור המנדט, 1917—1923', (עבודת דוקטור), ירושלים תשל"ג, וביהוד הפרק העשירי שם.

81. החלטות ועידת לונדון ראה העולם, ט"ו באב תר"פ (30.7.1920). הנוסח המובא כאן היא משם בתיקונים קלים על-פי הנוסח האנגלי של ההחלטות בפרוטוקול הוועידה (ראה הערה 80). חידוש או שינוי, לעומת 'תקנות ועד החינוך', מודפס בהדגשה. לתקנות ועד החינוך ראה הערה 77.

הפעמים 1—8 בהחלטות
ועידת לונדון (1920)

הפעמים המקבילים בתקנות
ועד החינוך (על־פי הצעת אוֹפִישְׁקוֹן)

1. כל מוסדות החינוך בארץ־ישראל חייבים לאמץ כעקרונות את הכללים המקובלים במערכת החינוך בא"י בנוגע לשפת ההוראה, היגיגנת בית־הספר ותכנית־מינימום במקצועות כלליים.

ב. ועד החינוך מורכב מתשעה חברים הנבחרים מצד ההסתדרות הציונית, הסתדרות הישוב והסתדרות המורים במידה שווה. כל אחת מהסדרות חרויות האלה בוחרת בין נבחריה בחבר אחד שהוא באי־כח החרדים.

2. ועד החינוך בא"י מורכב מתשעה חברים ובתוכם למצער שלושה חברים באי־כח החרדים. שישה חברים נבחרים מצד ההסתדרות הציונית, אספת הנבחרים והסדרות המורים במידה שווה. שלושה החברים באי־כח החרדים נבחרים: אחד מצד ההסתדרות הציונית בהסכמה עם המזרחי, אחד ע"י מורי בתי־הספר החרדים הנמצאים תחת הנהלת מחלקת החינוך ואחד ע"י אספת הנבחרים מרשימת מורים מוגשת בידי החברים החרדים באספה.

ג. הנהלת מחלקת החינוך מורכבת משלושה חברים והם: מנהל המחלקה ושני מפקחים, אשר האחד מהם מפקח על בתי־הספר אשר לחרדים [...].

3. הנהלת מחלקת החינוך מורכבת משלושה חברים: מנהל המחלקה ושני מפקחים, אשר אחד מהם הוא המפקח על בתי־הספר הכלליים והשני המפקח על בתי־הספר של החרדים.

[...] המנהל והמפקחים מתמנים על־ידי ועד הצירים מתוך רשימה מוצעת מצד ועד החינוך [...].

4. המנהל והמפקח על בתי־הספר הכלליים מתמנים ע"י ההסתדרות הציונית ע"י רשימת ועד החינוך. המפקח על בתי־הספר של החרדים נמנה מההסתדרות הציונית על־פי הצעת שלושה חברי ועד החינוך החרדים בהסכמת המזרחי.

ו. [...] המפקח על בתי־הספר לחרדים אינו מתמנה בלי הסכמת שלושת חברי הוועד המפקח הנוכרי.

שלושת החברים, באי-כח החרדים שבוועד החינוך יחד עם המפקח שעל בתי-הספר אשר לחרדים הם הוועד המפקח על בתי-הספר האלה והסכמתו דרושה לכל העניינים המיוחדים לבתי-הספר החרדיים הנתתמים בוועד החינוך. התכניות של בתי-הספר האלה זקוקות לאי-יטורו ולו הזכות לפקח על בתי-ה"ס האלה ולשמור על כוחם הפנימי [...] המנהלים של בתי-ה"ס אשר לחרדים אינם מתמנים בלי הס"כמת הוועד המפקח הנזכר. מורים בבתי-ה"ס של חרדים אינם מת-מנים בלי הסכמת המפקח אשר על בתי-ה"ס האלה.

5. שלושת החברים החרדים של ועד החינוך והמפקח על בתי-הספר של החרדים שבתנהלת מהלכת החינוך, יחד עם עוד שלושה חברים נבחרים בידי המזרחי, יהוו ועד מפקח לבתי-הספר החרדים. כמחלקת החינוך יוקם משרד מיוחד למפקח החרדי.

6. לוועד המפקח של החרדים נתונה אוטונומיה נמורה בכל העניינים הפנימיים של בתי-הספר העומדים תחת השגחתו.

7. כל העניינים הכלליים מטעם ועד החינוך ומטעם מחלקת החינוך נשלחים בשמם לבתי-ה"ס של החרדים ע"י הוועד המפקח הנזכר.

8. כל בתי התי"ת והישיבות בארץ-ישראל וכמו-כן כל בתי-הספר הנחשבים (עפ"י דעת חורי התל"י מורים) לטיפוסם של בתי-הספר החרדיים, המקבלים את כל תקציבם או את מקצתו מקופת מחלקת החינוך, נכנסים ככל לרשותו של הוועד המפקח על בתי-הספר החרדיים.

ההשוואה מראה על היציגוים החשובים הבאים שהוכנסו בהחלטת לונדון (1920) לעומת תקנות ועד החינוך :

- א. דרכי הבחירה של החברים החרדים בוועד החינוך נקבעו במפורט : 1. ההסדרות הציוניות תבחר את באי-כוחה הדתי בהסכמת 'המזרחי'. חובה זו אינה כלולה בהצעת אוסישקין, אך היא נמצאת בהחלטת ועידת לונדון ממאוס 1919. 2. הנציג הדתי של המורים לא ייבחר בידי הסתדרות המורים, כי אם בידי מורי בתי-הספר החרדים. 3. הנציג הדתי של אספת הנבחרים תבחר מרשימת מועמדים שהוכנה בידי החרדים.
- ב. מינוי המפקח על בתי-הספר החרדיים ייעשה בהסכמה עם 'המזרחי'.
- ג. לוועד המפקח החרדי מצטרפים שלושה חברים מחוץ לחברי ועד החינוך והם נבחרים בידי 'המזרחי'.
- ד. לוועד המפקח החרדי נתונה אוטונומיה גמורה ומשרד מיוחד, והקשר של ועד החינוך ושל מחלקת החינוך עם בתי-הספר החרדיים הוא באמצעות הוועד המפקח החרדי בלבד.

נראה כי ההחלטות הן פשרה. מצד אחד השיג 'המזרחי' שליטה בחינוך החרדי שבמסגרת מחלקת החינוך. מתוך שבעת חברי הוועד המפקח החרדי ייבחרו שלושה בידי 'המזרחי' והמפקח מתמנה בהסכמתו. אפשר לשער, שגם בין שלושת החברים החרדים שבוועד החינוך יהיו נאמני 'המזרחי'. זאת ועוד: החלטת לונדון השתמשה במפורש במונח 'אוטונומיה גמורה' והבטיחה לשכה מיוחדת למפקח החרדי. ברם, לא נראה, כי כאן ניתנה עצמאות גדולה יותר מזו שהובטחה בתקנות ועד החינוך. מצד שני ויתר 'המזרחי' על הקמת ועד חינוך אוטונומי ועל ייצוג פריטי בהנהלת החינוך, כפי שהובטח לו, לפי פירושו, בוועידת לונדון ב-1919. הציונים 'החפשיים' מצד אחד שמרו על מה שנראה להם כאחדות החינוך בארץ-ישראל, ומצד שני ויתרו בענין אי-התערבות המפלגות בחינוך.

בשובו ארצה דיווח מוסנזון בישיבת מרכז המורים (י' באלול תר"פ — 20.8.1920) על ועידת לונדון. עיקר דבריו נסבו על המאבק הקשה למען אישור תקציב החינוך ועל התנגדות הצירים האמריקאים. הוא שיבח מאד את אוסישקין, שהוכיח את עצמו כלוחם למען החינוך בארץ-ישראל. על ההחלטות שנתקבלו בישאלת ארגון הנהלת החינוך העיר מוסנזון בקיצור, כי 'המזרחי' נסוג מדרישותיו הקיצוניות משום ניגודים פנימיים ובסוף נתקבלה הפשרה שהתבססה על הצעת אוסישקין.⁸² להחלטות ועידת לונדון (1920) בענייני חינוך כמעט ולא היה הד בעיתונות, והן הובאו על-פירוב כלשונון ללא פרשנות. רק האורתודוקסים הלא-ציוניים התקיפו

82. לפי הרב י"ל הכהן פישמן גרמו להחלטת התקיפות של 'המזרחי' אנשי חינוך דתיים בארץ-ישראל (וכפי הנראה כוונתו לי' מהרש"ק ולרא"מ ליפשיץ), והדתיים שבין הציונים הכלליים, שהתנגדו להקמת שני ועדי חינוך. ראה מאמרו: 'הציונות והחינוך', החור, תרפ"ט, גליון י"ט.

את 'המזרחי' על שוויתר, לדעתם, על עצמאותו בחינוך; לעומת זה, בתגובה לכך הצביע 'המזרחי' על הישגיו.⁸³

ה.

בעקבות העליה השלישית (1919—1923) החל להתגבש 'זרם העובדים' כזרם אוטונומי שני בחינוך בארץ-ישראל.⁸⁴ על כן מן הראוי לבדוק מה היתה עמדת שתי מפלגות הפועלים בארץ-ישראל, 'אחדות העבודה' והפועל הצעיר, לישראל התארגנות החינוך, לתביעות 'המזרחי' ולהחלטות ועידת לונדון.⁸⁵

מפלגות הפועלים שאפו לחילון חיי-הציבור בארץ-ישראל, כולל חילון החינוך בתי-הספר הציבוריים. עוד בימי העליה השנייה (1904—1914) התנהלו בתי-הספר בנושבות ובערים לפי אורח-היים דתי, כאשר נפתחו בימי 'מלחמת השפות' בתי-ספר עבריים בידי הסתדרות המורים ובאחריות ההסתדרות הציונית, ביקשו הפועלים לתת להם גוון חילוני.⁸⁶ אחרי מלחמת העולם הראשונה, שעה שנראה היה כי ינחו היסודות לבית הלאומי, הדגישו מפלגות הפועלים את תביעתם לסקולאריזציה. למשל, מפלגת 'הפועל הצעיר' נתנה ביטוי לכך במצע הבחירות שלה לאספת-הנבחרים וקבעה, כי 'יסודות ההסתדרות הציבורית-הלאומית הם חילוניים'.⁸⁷ ואשר לחינוך, טען אחד מחברי המפלגה, כי דבר זה לא יפריע למי שיבוא ליסד לעצמו בית-ספר דתי, 'אולם אין אנו יכולים להרשות שזה יקבע אצלנו פרוגרמה חינוכית'.⁸⁸ יחד עם זאת נראה, כי החינוך לא עמד בראש הדאגות של תנועת הפועלים. בעיות חינוך החלו להתעורר בקרב הפועלים בימי העליה השנייה, כאשר נולדו הילדים הראשונים בהתישבות השיתופית.⁸⁹ אבל במושבות ובערים לא היו לפועלים בתי-ספר משלהם. מיד אחרי המלחמה, בשנים 1919—1920, היו רוב העולים רווקים, ומספר הגברים ביניהם היה גדול פי-שניים ממספר הנשים.⁹⁰ את הפועלים העסיקו בעיות כגון הגיוס לגדודים העבריים, חידוש העליה וההתישבות, הבטחון ושאלות על איחוד המפלגות והתארגנותן. עם חידוש העליה נודעה בתחום החינוך והתרבות

83. ראה *Die Jüdische Presse*, 13.8.1920, שהגיב על טענת *Der Israelit*, שבלונדון נסוג 'המזרחי' מהחלטתו באמשטרדם. באספת המורים הכללית באלול תר"פ ועידת לונדון כמעט ואינה נזכרת.

84. ראה מ' אביגל, חינוך וחינוך, תל-אביב תשל"א, עמ' 136 ואילך וכן 'זרם העובדים בחינוך', ספר היוכל של הסתדרות המורים תרס"ג—תרס"ד, תל-אביב תשט"ז, עמ' 157; שמעון רשף, 'זרם העובדים בחינוך בשנים תרפ"א—תרצ"ט' (עבודת דוקטור), תל-אביב תשל"ו; ראובן פורת, החינוך בקבוצות ובקיבוצים, תל-אביב תשל"ז.

85. על התארגנות הפועלים בארץ-ישראל אחרי המלחמה ראה צבי אבן-שושן, תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל, א', תל-אביב תשכ"ג. וראה י' גורני, אחדות-העבודה 1919—1930, תל-אביב תשל"ג.

86. לפרשה זו ראה ספרי: חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה ובמאבק, ירושלים, תשל"ב, עמ' 215 ואילך; וראה הערה 10.

87. הפועל הצעיר, י"ד תשרי תר"פ (8.10.1919).

88. י' סוקר (לופבן), 'בעולמנו', הפועל הצעיר, ט' אייר תרע"ט (19.5.1919).

89. ראה ראובן פורת, הערה 84.

90. ראה ספר העליה השלישית, הערה 26.

השיבות מיוחדת להקניית השפה העברית וההשכלה הכללית והמקצועית לפרועלים. ועדת התרבות של 'אחדות העבודה', הגדולה משתי מפלגות הפועלים, היתה פעילה מאוד בתחום זה. אז נוצרה דמות הדינה של מורה העוסק בחינוכם של מבוגרים בלבד.⁹¹ בהקניית השפה העברית למבוגרים עסקו גם מרכז המורים ועד החינוך, הגופים האלה, כל אחד בנפרד, ניסו לארגן פעולה משותפת של כל הארגונים הפועלים בחינוך למבוגרים. ברם, 'אחדות העבודה' סירבה להשתתף. היא עמדה על כך, כי זו פעולה אוטונומית שלה, וכי אין פועל אשר חשוב, כי לצרכי התרבותיים ידאג ועד חינוך ולא הוא עצמו בעזרת הבניין הנבחרים על ידו.⁹² זאת ועוד: בוועידה הראשונה של 'אחדות העבודה' נתקבלה החלטה האומרת: 'המורים והגנות לילדים בקבוצות ובמושבים של 'אחדות העבודה' נשלחים ע"י ועד החינוך בהסכם עם ועדת התרבות של 'אחדות העבודה'.⁹³

נראה כי 'אחדות העבודה' שאפה לאוטונומיה בחינוך ובשלב זה בחינוך מבוגרים. עמדה זו נשאה בחובה הבנה לשייכות 'המזרחי' לאוטונומיה בחינוך. על רקע זה נוצר מדי פעם כעין שיתוף פעולה בין מפלגות הפועלים ו'המזרחי' למרות המרחק בהשקפותיהן החברתיות והפוליטיות. בג' בסיון תר"פ (20.5.1920) דיווח מוססון למרכז המורים על עבודתו של ועד החינוך החדש ואמר: 'הרושם הראשון שלי בוועד החינוך הולך ומתקלקל. בכל פעם מתעוררות בישיבות ועד החינוך שאלות מפלגתיות וכמו תמיד [!] גם פה הולכת 'אחדות העבודה' עם 'המזרחי' והגב' כצנלסון מדברת גם היא על הצורך בשני ועדי חינוך. וכחבנת 'אחדות העבודה' לשייכות 'המזרחי' כן הבנת 'המזרחי' למפלגות הפועלים: למשל, באחד הדיונים על ועד חינוך מיוחד לחרדים אמר אחד מאנשי 'המזרחי': 'אין אנו מתנגדים לכך, שגם האגף השמאלי ידרוש ועד מיוחד'.⁹⁴ ואמנם, כעבור שנים אחדות התפתח זרם אוטונומי של תנועת העבודה — זרם העובדים.

1.

לסיכום: ועידת לונדון (1920) אישרה פלוראליזם במערכת החינוך העברי בארץ-ישראל בהכירה בסוגים שונים של בתי-ספר. בית-הספר 'הכללי' ובית-הספר 'החרדי' יהיו שונים זה מזה באופיים התרבותי. הבסיס המשותף להם יהיה השפה העברית וההכרה היהודית-לאומית (שלא הוגדרה). לבתי-הספר הדתיים ניתנה

91. ראה דו"ח בישיבות ועדת התרבות בוועידה הראשונה של אחדות-עבודה בכ"ד—כ"ז סיון תר"פ. קונטרס, מ"ג, ט"ז תמוז ה"פ.

92. ראה דברי רחל כצנלסון בישיבת ועד החינוך בכ"ד—כ"ה סיון תר"פ (23.6.1920) וראה מאמרה 'תשובה', קונטרס מ"ב, ט' תמוז תר"פ, והוא תגיבה למאמר של מ' סמילנסקי 'סדר', הארץ, ל' סיון תר"פ, בו טען נגד הפעולות של ועדות תרבות נפרדות של מפלגות הפועלים, וראה פריטוקול ועידת הנוכה תר"פ על הסתדרות המורים (הערה 63), עמ' 6.

93. ראה 'החלטות הוועידה הראשונה של אחדות-עבודה', קונטרס, מ"ב, ט' תמוז תר"פ.

94. דברי דולריפלדמן באסיפה העשירית של הוועד הומני, הארץ, י"ד אדר תר"פ (4.3.1920).

אוטונומיה גמורה בתחום הפדגוגי ואוטונומיה רחבה — אך לא מלאה — בתחום המנהלי והכספי. בדרך זאת הוסר האיום, כי 'המזרחי' יקיט מערכת חינוך דתית נפרדת לחלוטין, והרובטה כינוס בתי־הספר של הדתיים תחת גג ההסתדרות הציונית, יחד עם בתי־הספר הכלליים. בשכר זה זכה 'המזרחי' בהשפעה מכרעת על בתי־הספר הדתיים ועל הוועד המפקח הממונה עליהם. 'המזרחי' קיווה, כי בעזרת שליטה בחינוך הדתי בארץ־ישראל יעלה בידו ללכד בתוך שורותיו את רוב־רובה של היהדות האורתודוקסית, אם לא את כולה. בשאיפה זו זכה 'המזרחי' בעידוד ובתמיכה בחוגים חפשיים בתנועה הציונית משום התקוה, כי 'המזרחי' ישמש גשר ליהדות האורתודוקסית באירופה ויקרבה לציונות ולארץ־ישראל. נראה כי תקוה זאת לא התגשמה ו'המזרחי' לא הצליח להיות התנועה המקיפה את כל היהדות החרדית.⁹⁵ ברם, מפלגת 'המזרחי' השיגה את השליטה במערכת הדתית של החינוך הלאומי. בעקבות ועידת לונדון נמסרו לידי הוועד המפקח החרדי תשעה גני־ילדים, תשעה עשר בתי־ספר עממיים, שני בתי־ספר מקצועיים ובית־ספר תיכוני אחד, בסך הכל שלושים ואחד מוסדות.⁹⁶

ועידת לונדון נתנה ביטוי לאחריות ההסתדרות הציונית למערכת החינוך העברית בארץ־ישראל. ההחלטות, שנתקבלו שם, השלימו את תהליך העברת מינהל החינוך העברי מידי ועד החינוך — גוף שפעל ליד המשרד הארצישראלי והיה מורכב מאנשי ציבור מתנדבים — לידי הפקידות של מחלקת החינוך, הווה אומר — גוף מקצועי, שפעל בשכר, במסגרת קדם־ממלכתית. יש להסיק מכאן, כי פתחה חשיבותו של ועד החינוך במתכונתו החדשה, שבו השתתפו נציגים מן הישוב ומהסתדרות המורים.

אשר לישוב, הרי התארגנותו הייתה בראשית צעדיה ומשקלו לא היה רב. לעומת זאת, הסתדרות המורים נלחמה מיומה הראשון למען איחוד החינוך במסגרת לאומית אחת, שתהיה בשליטתה או בהשפעתה המירבית. מערכת החינוך הלאומית הוקמה, אך השפעתה של הסתדרות המורים נחמעה, עד שנתבטלה, והסמכויות בנייהול החינוך התרכזו בידי פקידות ההסתדרות הציונית. ברם, מיד אחרי ועידת לונדון צימצמה ההסתדרות הציונית, מדי פעם, את תקציבי החינוך והחלה לתפש דרך להשתחרר מעול זה. החינוך העברי בארץ־ישראל הלך מדחי אל דחי, ומצב המורים הוחמר. אז נאבקה הסתדרות המורים למען שכנוע התנועה הציונית העולמית, כי תכיר באחריותה למערכת החינוך העברי בארץ ולא תוציא אותה ממסגרתה, אולם לימים הועבר החינוך לידי הוועד הלאומי.⁹⁷

95. ראה נ' קצוברג, 'המזרחי', הציונות והיהדות הדתית, מצפה, ירושלים תשי"ג, עמ' קי"ג.

96. ראה הד"ר א' שנפלד, תזכיר על מצב החינוך החרדי בארץ־ישראל, נמסר לוועידת המזרחי בקרלסברג ב־29 לאוגוסט 1921, ירושלים תרפ"א. מבין בתי־הספר היו במקורם שניים של 'המזרחי' — בית־ספר 'החכמוני' ביפו, ובית־המדרש למורים בירושלים שנוסד זה מקרוב, אחרי המלחמה.

97. לפרשה זו ראה יעקב שלהב, 'התמורות במערכת החינוך היהודית בארץ־ישראל בשנים 1932–1939', תיוה לקבלת התואר מוסמך (בשכפול), אוניברסיטת בראלן תשל"ב.

נספח א

ועד החינוך

פרטיכל

הישיבה ע"ד סידור בתי-הספר של החרדים בכ"ו תשרי תרע"ט

השתתפו:

חבר ועד החינוך, האי"ד"ר י. לוריא.

בא"כח בתי-הספר של החרדים, ה"ה: א. לב, ד"ר ג. לוי, י.מ. לריגמן, ז. מוזל, יוסף רבי.

נתקבלו ההחלטות האלו:

- א. בתי-הספר של החרדים עוברים אל תחת חסות ועד-החינוך.
- ב. החרדים פותחים רק את בתי-הספר שהתקיימו עד היום הזה: בית-הספר 'תחכמוני' ביפו, תלמוד-התורה 'שערי תורה' ביפו, שני בתי-הספר של 'נצח ישראל' בפתח-תקה, בתי-התלמוד-תורה של 'נצח ישראל' בראשון-לציון, רחובות, גדרה, חיפה.
- ג. כל הלימודים צריכים להיות בעברית ובהברה הספרדית.
- ד. גם לימודי-חול נכנסים לתכנית-הלימודים של בתי-הספר החרדים.
- ה. החרדים בוחרים ועדי-מפקח כללי על בתי-ספרם.
- ו. הוועד המפקח קובע את תכנית הלימודים וממנה מורים.
- ז. להנהלה הראשית — ועד-החינוך — הרשות להשיג על הלימודים ועל הסדרים בבתי-הספר של החרדים.
- ח. לוועד המפקח אין רשות לפתוח בית-ספר חדש, בלי אישור מצד ועד-החינוך.
- ט. תקציבי בתי-הספר של החרדים צריכים לקבל אישור מאת ועד-החינוך.
- י. בא"כח הוועד המפקח מקבל מאת ועד-החינוך את המשכורת למורים.
- יא. לד"ר מהרש"ק הרשות לקבל את משכורת בית-ספרו ישר מאת ועד-החינוך.
- יב. שכר-הלימוד של תלמידי בתי-הספר החרדים — נכנס לקופת ועד-החינוך.
- יג. כל הכספים הנכנסים ממקורות אחרים לטובת בתי-הספר של החרדים לשם מטרת מסוימות, כגון: בנין בית, ריהוט וכו' — יכולים לשמש רק למטרות האלו.
- יד. כל הכספים הנכנסים ממקורות אחרים לטובת בתי-הספר של החרדים — אבל בלי קביעת המטרה — ישמשו בראשונה לצרכי בתי-הספר, או לצרכים הפדגוגיים של בה"ס, כמו: רהיטים, מכשירי-לימוד וכו'. יתר הכסף יחולק לשניים: החצי לקופת ועד-החינוך, והחצי השני לכיסוי חובות בתי-הספר של החרדים.

תל-אביב—יפו, כ"ו תשרי תרע"ט.

נספח ב

החלטות ועדת המשנה לתרבות וחינוך בוועידה הציונית בלונדון,

פברואר—מארכ 1919

יושב ראש הוועדה — דוד ילין

החלטות וערת החינוך להציע בפני הוועידה הציונית להחלטה:

- א. הוועידה מטלת חובה על ההסתדרות הציונית לקבל לרשותה את כל מוסדות החינוך שבארץ ישראל בכל צורותיהם השונות.
- ב. הוועידה מטלת חובה על ההסתדרות הציונית להשתדל ולדאוג לזה כי כל בתה"ס של האגודות האחרות העובדות בא"י תקבלנה את השפה העברית בתור שפת ההוראה, למען תהיה אחדות שלימה בענייני החינוך בארץ.
- ג. הוועידה מטלת חובה על ההסתדרות הציונית לדאוג מעתה להכנת ילדי חו"ל בחינוכם בתור ילדי א"י העתידים, ע"י יסוד ותמיכת מוסדות ושיעורים הנחוצים לזה במרכזי ההגירה לא"י.
- ד. הוועידה מטלת חובה על הנהלת ההסתדרות לדאוג לזה כי יהיו בתוך ועדי ההגירה וההתישבות אשר במרכזים השונים בחו"ל חברים מיוחדים לענייני שאלות החינוך, בתור מתווכי ידיעות בין הגולה וא"י בנוגע להכנת המוסדות שבארץ לקבלת בני המהגרים בבואם ובנוגע למשלוח מורים לא"י ומא"י וכיו"ב.
- ה. הוועידה מטלת חובה על ההסתדרות הציונית לדאוג מעתה להבטחת המורים העובדים במוסדות החינוך בארץ ומשפחתם אצל חברות אחריות, בכל ענייני ההבטחה הנהוגה, ולמנות בנוגע לזה ועדה מיוחדת לבוא בדברים עם ראשות החינוך שבארץ ולהוציא הדבר לפועל.
- ו. הוועידה מטלת חובה על ההסתדרות הציונית להחל בקיבוץ סכומים גדולים לצורך בנין בתים למוסדות החינוך שבארץ.
- ז. הוועידה מטלת חובה על ההסתדרות הציונית לקבוע בכל שנה בתקציב מפעל החינוך סכום ידוע לצרכי חיבור והדפסת ספרי לימוד והוראה, וספרי קריאה לבני הנעורים, וכן ספרים מיוחדים ללימוד השפה העברית לבני חו"ל העומדים לבוא אל הארץ.
- ח. הוועידה מכירה ביסודות הבאים:
  - I. השפה העברית בתור שפת ההוראה היא חובה בכל מוסדות החינוך שיש להם איזו שייכות עם ראשות החינוך הנוצרת ע"י ההסתדרות הציונית, וכן חובה היא ללמד בבתי הספר העממיים את כתבי הקודש וחלק מהספרות התלמודית.
  - II. בנוגע למוסדות תלמודי התורה שבארץ החפצים להיכנס לחוג מוסדות ראשות החינוך, צריך להטיל עליהם חובה בתור דרישה מינימלית את הכנסת המקצועות האלה בתכנית הלימוד שלהם: (א) לימוד חלקים מספרי הנביאים והכתובים נוסף על לימוד החומש; (ב) לימוד תולדות

ישראל בכל התקופות השונות עם הידיעות השייכות לזה; ג) כתיבה עברית ותורת הלשון; ד) חשבון.

III. ישיבות נכנסות בחוג עבודת ראשות החינוך כשיש בהן ראשי-ישיבה אחראי בעד הלימוד, ותכנית קבועה, ומספר קבוע לשנות הלימוד, והן מקבלות עליהן את השפה העברית בחור שפת ההוראה והתלמידים המתקבלים אליהן מוכיחים כי יש להם ידיעה מספיקה במקצועות הלמודים הנדרשים מאת מוסדות תלמודי התורה.

ט. סידור הנהלת ענייני החינוך:

I. ענייני החינוך בא"י נמסרים לראשות חינוך עליונה ושני ועדים מפקחים האחד על מוסדות החינוך הלאומיים סתם, והשני על מוסדות החינוך הלאומיים של החרדים.

II. כל אחד מהוועדים המפקחים מורכב מחברים נבחרים מצד המורים העובדים במוסדות שתחת רשותו, מצד הורי תלמידי המוסדות האלה ומצד ההסתדרות הציונית.

הערה: חברי הוועד המפקח על מוסדות החרדים הנבחרים מצד ההסתדרות הציונית נמנים מצד ההסתדרות הציונית מתוך רשימה של מועמדים מצד ההסתדרות המזרחי.

III. ראשות החינוך העליונה מורכבת מחברים מתוך שני הוועדים המפקחים הנזכרים במספר שווה (דעת אחד מחברי הוועדה: באופן פרופורציונלי) ומיושב ראש מרוצה לשני הצדדים.

אצ"מ 153/120/1

דיוני הוועדה בנושא החינוך (11.3.1919) התנהלו בעברית וסביר שנוסח זה של ההחלטה, שנמצא בארכיון האישי של ד' ילין בכתב-יד, הוא הנוסח שהוגש בידיו לוועד הפועל והוא הנוסח המקורי. נוסח זה תורגם לאנגלית והוכנס לפרוטוקול הרשמי (אצ"מ 2/241/4). לנוסח האנגלי נוסף בסופו משפט באנגלית, בכתב-יד, האומר: 'כמו כן מומלץ להקים בארץ-ישראל שתי ועדות חינוך, האחת — כללית, והאחרת — תחת פיקוחו של "המזרחי" (על-פי תרגום הפרוטוקול לעברית בפרוטוקולים של הוועד הפועל הציוני 1919—1929, תל-אביב תשל"ה, עמ' 88). תוספת זאת עומדת בסתירה לנאמר בסעיף ט ונראה כי אינה מהימנה.

בין המשתתפים בישיבה שררו חילוקי-דעות ביטאלה מה בעצם הוחלט או לא הוחלט. נראה שההחלטה כללה את כל תשעת הסעיפים ולא רק את חמשת הסעיפים הראשונים, כפי שנאמר בפרוטוקול (הפרוטוקולים וכו' עמ' 92). חילוקי הדעות היו לגבי הפסקה בסעיף ט/III (ועל כך ראה נספח ג', להלן). על כן נודעת הישיבות להערה (בכתב-ידו של ילין?) 'החלט' ליד הסעיפים ט/II, III, וזמנם דוד ילין נשאל מהמשרד הציוני בלונדון על הנוסח המוסמך של ההחלטה (ראה הערה 40).

* בשולי הסעיפים ט' ו', II בלבד רשום, בכתב-יד, 'החלט'.

נספח ג

פרוטוקול מישיבת של נציגי הוועד-הפועל הציוני עם נציגי 'המזרחי'

3 בנובמבר 1919

נוכחים: מר סוקולוב, יושב ראש; ד"ר יעקבסון; מר בוריס גולדברג; ד"ר פייבל; הרב ד"ר שנפלה, הציר פארבשטיין; — נציגי 'המזרחי'; מר ליאו הרמן, מזכיר.

הרב ד"ר שנפלה מודיע, כי ועידת 'המזרחי' שהתכנסה ב־2 בנובמבר, זמילה על שני האדונים הנוכחים כאן — עליו ועל הציר פארבשטיין — להודיע לוועד הפועל, כי הפדרציה הציונית 'מזרחי' דורשת לבצע את החלטות ועידת לונדון, שלפיהן יופקד ניהול רשת בתי-הספר בידו ועד חינוך כללי וועד חינוך של 'מזרחי'; שכל בתי-הספר האורתודוכסיים יהיו כפופים למרותו של זה האחרון; ונוסף על כך יכונן ועד משותף (ועד עליון), שבו יהיה ייצוג פאריטטי לשני הוועדי זים הנזכרים לעיל. הוועדים האלה יטפלו בעניינים הפנימיים של בתי-הספר הכפויים לכל אחד מהם, ואילו הוועד העליון יסיר את העניינים הכלליים של רשת בתי-הספר, יתליש על תקציב שני הוועדים, ויבחר מקרב אישיות בלתי מפלגתית, שתציג את רשת בתי-הספר היהודיים בארץ-ישראל במסגרת רשויות המינהל הציוניות בארץ-ישראל ותטפל בענייניה.

ד"ר יעקבסון קובע שלפי הפרוטוקול הקיים דובר בוועידת לונדון רק על כינון שני ועדים נפרדים ('ועדים מפקחים'), ולא הוהלט לכונן ועד עליון ובו נציגות פאריטטית של שני הוועדים המפקחים, לאור העובדה שוועד-הצירים, אחרי שאורגן מחדש, הוא עתה רשות המינהל העליונה; והואיל ובוועד הזה משתתף נציג 'המזרחי'; ולבסוף, היות שמחלקת החינוך של ועד-הצירים נתונה בפיקוחו המיוחד של מר אסיטקין, אשר 'המזרחי' רוחש לו אמון מלא בתורת אישיות בלתי-מפלגתית, נקבע, בהסכמת כל הנוכחים, כי אין כל משמעות מעשית לכינונו של ועד עליון משותף שהיה צריך לבחור את ראש מחלקת החינוך.

חברי הוועד-הפועל גם הטעימו שאילו כונן ועד, אשר לגופים שונים היתה זכות לתבוע בו נציגות פאריטטית, כי אז לא רק 'המזרחי', אלא גם קבוצות אחרות בעלות השקפות מיוחדות על שיטת החינוך היו טוענות לנציגות פאריטטית. במסיבות אלו מצהירים נציגי 'המזרחי', כי הם יסתפקו בכך, שבמקום להגיש את הצעת התקציב לוועד החינוך, כפי שהיה נהוג עד כה, יוכל הוועד המפקח שלהם להגישה במישרין לראש מחלקת החינוך של ועד-הצירים.

1. יהושע השל פארבשטיין היה אז ציר בסיים הפולני.
2. התקיימה בפברואר—מארס 1919, ראה הערה 38 לעיל.
3. מכאן ואילך מופיעות במקור הגרמני המלים ועד, ועד חינוך, ועד מפקח, ועדי מפקחים בעברית באותיות לטיניות.

הוחלט להעביר את הפרוטוקול של ישיבת זו לוועדה הצירים ולבקש ממר אוסיש-
קין להסדיר את החסיט עם ועד החינוך ועם הוועד המפקח של 'המזרח' לפי רוחה
של החלטה זו.

נקבע בפירוט של הוועד המפקח של 'המזרח' תהיה אוטונומיה מלאה בהסדרת
העניינים הפנימיים של בתי-הספר הנתונים לפיקוחו, להוציא את שלושת העקרונות
שאימצה כבר ועידת לונדון:

1. שפת ההוראה עברית;
2. מינומום של לימודי-חול, שיוסכם עליו;
3. סידורי תברואה מינימאליים בבתי-הספר, כפי שייקבעו.

סוקולוב

אצ"מ Z 4/533 (תורגם מגרמנית)